PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač
Centar za liberalno--demokratske studije

Redakcija
Ilija Vujačić, Boško Mijatović (glavni urednik), Slobodan Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije
Aleksandra Stankov--Mijatović

Grafički dizajn
Zoran M. Blagojević

Za izdavača
Zoran Vacić

Štampa: Goragraf, Beograd, juli 2002.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS. Prenošenje tekstova u celini ili delovima dozvoljeno je samo uz navođenje izvora

Adresa izdavača
Beograd,
29 novembra 10/V

Tel/fax: 3225- 024,
tel. 322-55-17

Web sajt
www.clds.org.yu

E-mail
office@clds.org.yu

Projekat podržava
Westminster Foundation for Democracy

Sadržaj:

Boško Mijatović 3
Pregled meseca

Zoran Lutovac 10
Od Polaznih osnova ka Povelji

Ilija Vujačić 16
Dokle nas je dovela i kuda nas vodi unutar-dosovska borba za dominaciju

Danijel Cvjetićanin 22
Reforme i koncept permanentnih očekivanja

Veljko Vujačić 30
Građanski, etnički i državni nacionalizam u Srbiji i Jugoslaviji

Boško Mijatović[1]

Pregled meseca

3. juni

Predsedništvo DOS-a nije odstupilo od ideje o zameni poslanika republičke skupštine. Prihvatilo je opravdanja devetoro poslanika iz svojih redova i rešilo da ih ne zameni. DSS odbija predlog Predsedništva DOS-a da opravda ranije izostanke svojih poslanika sa sednica skupštine Srbije.

6. juni

Frakcija SPS-a koju predvodi Branislav Ivković, isključeni član SPS-a, dostavila je rukovodstvu potrebnu dokumentaciju za sazivanje vanrednog kongresa stranke. Portparol SPS-a tvrdi da zahtev za vanrednim kongresom ne podržava dovoljan broj opštinskih odbora SPS-a, dok frakcija dokazuje da ih je 65. Prepucavanje se nastavlja.

7. juni

DSS je formirala vladu u senci. Predsednik Dragan Maršićanin. Članovi: politički vrh DSS-a i Koštuničin ekonomski savetnik Danijel Cvjetićanin.

Formiranje vlade u senci svakako predstavlja odgovor DSS-a na aferu sa isključenjem poslanika i dalje zaoštravanje odnosa na liniji Koštunica-Đinđić. Ipak, pitanje je da li je odgovor dobro zamišljen, jer, prvo, stvaranje vlade u senci je ambiciozan i ozbiljan potez, a nije izvesno da je stvar dobro pripremljena i da će DSS uspeti da vodi vladu u senci na valjan način; i drugo, sastav vlade u senci ne obećava mnogo više od žestoke kritike aktuelne vlade Srbije.

Bilo kako bilo, DSS se sve više nalazi u opoziciji, stari DOS se i dalje mrvi, a nikako da nestane. Niko i dalje ne preduzima poslednji potez i ne objavljuje da DSS nije više članica DOS-a. Po tome stvar izgleda kao dramatičan sukob supružnika čiji se brak odavno raspao, a koji ipak ne koriste civilizovano sredstvo razrešenja – formalan razvod braka.

10. juni

Ubijen je Boško Buha, policijski general. Odmah su iznete različite hipoteze, a najzanimjivija je ona da je u pitanju brza osveta Buhi, koji je, navodno, prethodnog dana organizovao pokušaj hapšenja Veselina Šljivančanina.

1 Predsednik Programskog saveta CLDS.

Ministar policije Dušan Mihailović je rekao da će „prevrnuti nebo i zemlju” u potrazi za ubicama i pokrenuo akciju „Vihor”. Da sačekamo rezultate.

10. juni

Pale su teške reči na „konsultativniom” sastanku predstavnika izvršne i sudske vlasti, sazvanom posle inicijative ministra Batića da bude smenjeno 150 sudija u roku od 15 dana. Premijer Đinđić i ministar pravde Batić zamerili su pravosudnim organima na neefikasnosti, na „lažnoj humanosti” prema kriminalcima, na sporosti i suđenja i promena u pravosuđu, a posebno na otporima lustraciji loših sudija. Sa druge strane, predsednik Vrhovnog suda Lepa Karamarković, zamenik predsednika VS Zoran Ivošević i predsednica Okružnog suda Vida Petrović-Škero odbacili su optužbe i odgovorili da je u toku postupak sanacije pravosuđa, da su opterećenja iz proteklog perioda izuzetno velika i da su pritisci izvršne vlasti na pravosudnu nedopustivi, pa i kroz postavljanje (nezakonitih) rokova za smenu sudija ili rešavanje nekih predmeta.

10. juni

Ministar finansija Božidar Đelić uspeo je da spreči najavljeni štrajk taksista i blokadu Beograda tako što im je reprogramirao fiskalne dugove na 36 meseci, uz odlaganja početka plaćanja za godinu dana i uz ukidanje duga po osnovu kamata zbog dosadašnjeg neplaćanja.

Da nije cena ovog „uspeha” previsoka? Nejasno je, prvo, s kojim pravom ministar menja Zakon o porezu na dohodak građana koji propisuje način i rokove plaćanja i sankcije za neplaćanje poreza. Ukoliko se poziva na član 27 Zakona o kontroli, utvrđivanju i naplati javnih prihoda, onda bi valjalo da ima u vidu činjenicu da ta odredba govori o olakšicama pojedinim poreskim obveznicima, a ne o celim kategorijama. Drugo, da li je dobro tako oprаštati poreske dugove pojedinim kategorijama obveznika samo zato što su glasni i što prete? Jer, time ministar daje olakšicu taksistima na račun svih ostalih poreskih obveznika, svih onih koji redovno i pošteno plaćaju porez i koji će sada morati da plate još više. Jasno je, verujem, da je ministar ovog puta rešio jedan svoj politički problem na račun državne blagajne i ostalih građana. O lošim posledicama ove odluke na poreski moral ne treba trošiti reči.

11. juni

Administrativni odbor skupštine Srbije oduzeo je 21 poslanički mandat DSS-u (oprostio je izostanke dvojici poslanika sa Kosmeta). Zanimljivo je da Administrativni odbor nije oduzeo poslanički mandat Branislavu Ivkoviću, koji je isključen iz SPS-a i samim tim trebalo da automatski izgubi mandat. DS je narastao na 52 poslanika.

DSS je najavio sudske postupke pred ustavnim sudom Jugoslavije i Vrhovnim sudom Srbije. Do njihovog okončanja preostali poslanici neće vratitri svoje mandate.

Jedini je Mićunović ne samo glasao protiv odluke na Predsedništvu DOS-a, već je i odbio mandate na račun DSS-a. I Nova Srbija Velje Ilića nije prihvatila nepravedno stečene mandate.

Neću ponavljati kritiku ovog poteza koju sam dao u prethodnom broju Prizme, ali da dodam da ovaj potez nije usmeren samo protiv DSS-a, već i protiv malih stranaka u DOS-u. Jer, važnost svake od njih u skupštini Srbije je smanjena, pošto nijedna više ne predstavlja jezičak na vagi prilikom glasanja. Kako DOS sada ima 139 poslanika, to 5 ili 10 poslanika jedne stranke, ili čak kombinovan broj nekoliko njih nisu dovoljni da ugroze predlog vlade ili većine u DOS-u. Samim tim se smanjuje mogućnost ucenjivanja vlade od strane ambicioznih šefova malih stranaka.

Šire posmatrano, kao da je na delu proces dalje prekompozicije političke scene u Srbiji. Đinđić jača svoju poziciju kako u DOS-u, tako i u parlamentu, dok se, sa druge strane, SPS cepa na dve stranke. Takav proces pruža nove mogućnosti za saveze, odnosno za stvaranje novih većina tokom ovog mandata, ali i posle novih izbora. Jedan primer mogao bi biti usvajanje novog ustava Srbije bez Koštunice i DSS-a.

12. juni

Zoran Đinđić najavio je izbore za predsednika Srbije za septembar. Time je satnica skraćena za dva meseca u odnosu na maksimalno dozvoljenu, pošto Milutinoviću mandat ističe novembra ove godine.

Interesantna je igra oko mesta predsednka Srbije. Glavni kandidat je, ukoliko se kandiduje, Vojislav Koštunica. Njegovoj popularnosti verovatno ne bi mogli da odole ni Miroljub Labus, a ni ostali, uključujući i Velju Ilića (i pored sveg šarma). Međutim, pitanje je da li će se Koštunica kandidivati. Jer, nije završio posao sa stvaranjem nove zajednice Srbije i Crne Gore, što je bila osnovna tema njegovog predsednikovanja. Drugim rečima, ukoliko bi se kandidovao na republičkom nivou, mnogi bi mu prebacili da (pre vremena) napušta poziciju na kojoj je stekao slavu. A biračima se ne treba nepotrebno zamerati. Stoga Koštunici nikako ne odgovara trenutak izbora koji predlaže Đinđić.

Poreg toga, Koštunica, verujem, još uvek nije procenio koji je posao za njega bolji – predsednički u Srbiji ili u novoj zajednici. Zvanje predsednika Srbije je sigurnije i možda cenjenije, ali ne donosi realne poluge vlasti. Naime, položaj predsednika Srbije i Crne Gore, ukoliko se zajednica konstituiše na odgovarajući način, ipak donosi kontrolu nad vojskom i spoljnom politikom, pa predsednik ne bi bio ceremonijalna ličnost kao u Srbiji. Međutim, problem je što u ovom trenutku Koštunica ne zna da li će i kakva zajednica biti stvorena, pa postoji opasnost da ostane bez zemlje kojoj bi bio predsednik, kao svojevremeno Gorbačov.

Koštunici bi, stoga, najzgodnije bilo da se prvo završi konstituisanje nove zajednice, pa da onda mirno odluči šta će i kuda će. Iz ovog istog razloga Đinđić forsira predsedničke izbore u što kraćem roku, jer želi da Koštunica ostane u muci, u neizvesnosti šta mu je činiti.

Miroljub Labus, jedini drugi respektabilan kandidat, priprema kandidaturu, ali je ne objavljuje. Labusa će podržati većina u DOS-u, na čelu sa DS-om. Njemu svakako odgovara da Koštunica odustane od kandidature, pošto bi tako bez većih teškoća došao do pobede. Verujem da Labus nije doneo konačnu odluku o kandidovanju, već prati signale koje daje Koštunica i analizira sopstvene šanse protiv njega. Dve su opcije ukoliko se Koštunica kandiduje za predsednika Srbije. Prvo, da je njegova popularnost daleko veća od Labusove i da Labus odustane od kandidature, kako bi izbegao siguran poraz. I drugo, da razlika bude dovoljno mala i da Labus proceni da ima realne šanse uz pomoć DOS-ove mašinerije, kada bi se kandidovao.

13. juni

Skupština Srbije usvojila je zakon o lokalnim izborima. Dve su odredbe bitne. Prva je o izboru odbornika pomoću proporcionalnog sistema. Takav sistem je neuobičajen, jer je prirodno da se na lokalnom nivou nadmeću najbolji pojedinci, pa makar i predstavnici stranaka, a ne bezlične stranačke liste. Predlagači su natuknuli da se ovakav sistem predlaže zbog predstojećih izbora na jugu Srbije, kako bi se manjini birača obezbedilo učešće u skupštinama opština. Argument nije preterano jak, jer će većina ipak činiti ono što želi, a cena može biti primena lošeg sistema na celoj teritoriji Srbije.

Druga odredba je ona da na listi kandidata mora biti najmanje 30% žena, što bi još više trebalo da iskomplikuje posao većini u par opština južne Srbije. Ipak, imam fundamentalnu primedbu: pozitivna diskriminacija (u ovom slučaju žena) predstavlja, prvo, kršenje temeljnog civilizacijskog načela o jednakosti prava svih građana i, drugo, ponižavanje žena, kao da im je potrebna zakonska povlastica.

18. juni

Sastala se komisija za pisanje Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore. Ozbiljan posao tek čeka, jer će teško, ako ne i nemoguće biti naći kompromis između potrebe da ta zajednica ipak bude funkcionalna i da omogući normalne odnose sa svetom, a posebno pridruživanje Evropskoj uniji, i namere vlasti u Crnoj Gori da je svede na nevažan dodatak suverenim članicama.

18. juni

Rekonstruisana je vlada Srbije. Troje su postavljeni na novoustanovljena mesta, jedan na upražnjeno, a samo je jedna (Kori Udovički) zamenila ministra koji je podneo ostavku (Gorana Novakovića). Za Novakovića se

dosta uverljivo govori da se nije složio sa novim i velikim povećanjem cena struje, pa je morao da ode. Ostavku su podneli i svi važniji Novakovićevi saradnici. Nova ministarka energetike Udovički je, vrlo nevešto, izjavila: „jedva čekam da počnem da objašnjavam zašto struja mora da poskupi".

20. juni

Posle skoro dve godine, **Srbija je dobila Ustavni sud**. Izabrano je šest novih sudija. Sve do danas ustavni sud nije imao dovoljan broj sudija i nije mogao da sudi, čime je ustavnost bila prikraćena, a vladi dato široko polje za vladanje uredbama.

Za predsednika suda izabran je Slobodan Vučetić, cenjen pravnik i čovek koji nije u prijateljskim odnosima sa Vojislavom Koštunicom, ali jeste sa Milom Đukanovićem. Da nije na ovaj izbor uticao predstojeći proces o mandatima poslanika DSS-a?

20. juni

Uhapšeno je više lekara i službenika koji su odobravali invalidske penzije uz pomoć stranih novčanica. Stvarno je red da se ovom izuzetno raširenom zlu stane za vrat.

21. juni

Vrlo sposobni **ministar policije Dušan Mihailović** nije uspeo da uhvati Buhinog ubicu, iako je prevrnuo i nebo i zemlju, ali sada **tvrdi da zna imena šefova mafije u Srbiji**. Doduše, niti je saopštio imena donova, niti ih je pohapsio.

23. juni

Održan kongres Ivkovićeve frakcije SPS-a, pod sloganom „povratak bazi". Za predsednika je izabran Branislav Ivković, a za počasnog predsednika Milošević. Mihajlo Marković je, posle svog govora, napustio kongres kada je shvatio, kako je rekao, da Ivković želi vlast. Šta li je mislio – da Ivković zaista želi da baza stvarno odlučuje?

Interesantno je pitanje po kojoj se liniji podelio SPS. Izvesno je da nije po reformsko/konzervativnoj, jer se sa jedne strane nalaze Mirko Marjanović i Baki Anđelković, a na drugoj Ivković i Bidža Budimirović. Pre će biti da se radi o borbi mališana za vlast dok je bivši gazda zanavek odsutan.

Ko će preovladati? Naravno, pravi SPS. Nije džabe Vučelić ukinuo svoju stranku i ušao u SPS da postane predsednik. Ivković ima šanse da održi frakciju ukoliko ga podrži aktuelna vlast pomoću poslaničkih mandata i medija, ali je to samo privremeno.

23. juni

Izgleda da je DSS konačno izašao iz DOS-a, jer je predsednik DSS-a Koštunica rekao, doduše pomalo uvijeno, da koalicioni sporazum više ne obavezuje DSS.

24. juni

Predsednik Koštunica penzionisao je generala Pavkovića i time ga uklonio sa mesta načelnika Generalštaba. Pavković je odbio da se povinuje ukazu i počeo da se žali levo i desno. Odmah se uključio Đinđić i napao Koštunicu zbog smene.

Cela situacija je bizarna. Ili obična, politička. Koštunica je dugo držao Pavkovića u Generalštabu nasuprot stalnih zahteva ostalih iz DOS-a, verujući da i on ima pravo na kontrolu jedne represivne sile. Predomislio se, verujem, tek kada je Pavković procenio da je bolje da bude uz onoga ko šalje u Hag, tj. Đinđića. Tada je Koštunica uočio mogućnost da pokupi neki poen na Zapadu i – doneo je ukaz. Pavković, umesto da salutira i ode da piše memoare, odbija poslušnost i kreće u napad na predsednika države, provocirajući vojni sud. Đinđić ne uspeva da se suzdrži u teranju inata Koštunici i podržava omraženog Pavkovića. Ima li pilota u avionu? Izgleda da, na žalost, samo vojni vrh pokazuje potrebnu ozbiljnost: kolegijum važnih generala prihvatio je stanje i izjavio lojalnost državnim organima.

Preuzimanje vd funkcije načelnika Generalštaba od strane generala Krge nije kraj priče. Nova afera je na pomolu: Pavković je optužio savetnike predsednika Koštunice da su u leto prošle godine tražili upad vojske u prostorije Biroa za komunikacije vlade Srbije, a zbog prisluškivanja prostorija kabineta predsednika koje se odatle vrši. Hoće čovek da dodatno posvađa Koštunicu i Đinđića, u čemu će svakako uspeti.

26. juni

Održan je prvi radni stastanak Ustavne komisije. Sa druge strane, u novinama se pojavila vest da se vlade Srbije i Crne Gore nezavisno od Ustavne komisije dogovaraju o ekonomskim modalitetima državne zajednice Srbije i Crne Gore. Postavlja se pitanje da li to vlade miniraju Ustavnu komisiju ili joj samo pomažu. Hm.

27. juni

Predsedništvo DOS-a zatražilo je od savezne skupštine formiranje anketnog odbora za utvrđivanje istine o navodnom zahtevu savetnika predsednika Koštunice da vojska upadne u prostorije vlade Srbije i otkrije prislušne uređaje. Zahtev je u redu ukoliko obuhvata i utvrđivanje istine da li je prisluškivanja bilo i ko ga je organizovao, kao i učešće pravosudnih organa.

28. juni

Održani su opozicioni vidovdanski mitinzi. Pred malim brojem ljudi (SPS 3-4 hiljade, SPO, Socijaldemokratija i NDS 5-6 hiljada) zahtevani su izbori, prećeno vlastima blokadom Srbije i slično. Delovalo je tužno.

28. juni

U pismu upućenom predsedniku i potpredsednicima vlade Srbije **predsednik Koštunica je izričito naveo da nije naredio upad vojske u prostorije vlade Srbije** i pomenuo neke prilike kada je, izgleda, bilo prisluškivanja. Time je, prvo, implicitno rekao da nije bitno šta se razgovara (u kabinetu), već šta se na kraju odluči i, drugo, pokušao je da prebaci loptu prisluškivanja u tuđe dvorište.

Zoran Lutovac

Od Polaznih osnova ka Povelji

I

Tri meseca posle potpisivanja „Polaznih osnova za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore" jedino se sa izvesnošću može proceniti da se rokovi predviđeni ovim sporazumom neće ispuniti i da će Evropska unija imati ključnu ulogu u prevazilaženju početnih razlika.

Ipak, ukoliko bi se davala opšta ocena dometa ovog Sporazuma, moglo bi se reći da je on doprineo popuštanju tenzija u odnosima Beograda i Podgorice i stabilizaciji prilika na ovom prostoru, ali i u širem regionu. Takođe se može reći da je doprineo poboljšanju međunarodnog položaja Srbije i Crne Gore, jer je pokazao da su one ušle u red onih zemalja koje svoje konflikte rešavaju mirnim putem i uz međusobno uvažavanje, što je dobra preporuka za dalje evropske integracije i priliv kapitala. Najzad, ostavio je dovoljno prostora i vremena da se kroz demokratske procedure dođe do optimalne alokacije suvereniteta odnosno do onog oblika integracije kojim će se najbezbolnije proći period tranzicije.

Sam naziv Sporazuma „Polazne osnove za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore" ukazuje na to da je u pitanju inicijalni dokument, dokument kojim se postavlja osnovni okvir za budući institucionalno-pravni aranžaman, a ne papir koji ima pretenziju da da sve odgovore na pitanja odnosa Srbije i Crne Gore. Po svojoj prirodi i svom sadržaju on nije sveobuhvatan, ali pruža mogućnost da Srbija i Crna Gora konstituišu funkcionalnu zajednicu kroz demokratsku proceduru.

Ovaj dokument polazi od faktičkog stanja, ali sugeriše harmonizaciju međusobnih odnosa i prevazilaženje postojećih razlika, i to u pravcu rešenja koja će najbrže dovesti do integracije u EU. Ono što je takođe vrlo bitno za uspeh ovog procesa je odredba koja kaže da će EU pomagati u ostvarivanju ovih ciljeva i redovno nadgledati ovaj proces. Tako je predviđeno da ako jedna članica smatra da druga ne ispunjava obaveze koje proizlaze iz ovog Sporazuma, druga zadržava pravo da to pitanje pokrene pred EU.

Takođe bitna odredba koja relativizuje eventualne nedostatke ovog Sporazuma jeste poslednja odredba koja kaže da dogovoreni principi ustavnog uređenja neće predstavljati prepreku za brzo zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji sa EU.

Beogradski Sporazum povisio je cenu izlaska iz zajednice. Naime, predviđeno je da ukoliko jedna od članica istupi iz zajednice ona druga posta-

1 Fondacija „Fridrih Ebert"

je sukcesor. Ovo je važno za Srbiju i u tom pogledu što bi tada Rezolucija 1244 važila u celosti za nju, što znači da se kosovsko pitanje ne vezuje sa sudbinu SRJ.

Odredba o preispitivanju, dugim rečima, je destimulativna za one koji se zalažu za samostalne države iako predviđa mogućnost raspisivanja referenduma kroz tri godine. Kroz tri godine bi na videlo mogle izaći sve prednosti opstanka zajednice, što bi oslabilo dezintegracione snage. Osim toga, Sporazumom se ne predviđa bilo kakav referendum, nego onaj po međunarodno priznatim demokratskim standardima koji podrazumeva složenu proceduru, bazični konsensus unutar zajednice i kvalifikovanu, ubedljivu većinu.

II

No, bez obzira na prirodu i sadržaj ovog Sporazuma, uspešno preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore zavisiće, pre svega, od ponašanja samih aktera, potpisnika. Da li će započeti proces redefinisanja odnosa Srbije i Crne Gore biti uspešan zavisiće, drugim rečima, od toga da li će biti opstrukcije putem „kreativnog tumačenja" Sporazuma ili će međusobni odnosi biti podređeni interesu građana Srbije i Crne Gore i širem interesu međunarodne zajednice, koja je zainteresovana za stabilnost u regionu i sprečavanje dalje dezintegracije balkanskog područja.

Ako se uzme u obzir činjenica da nema nagoveštaja da bi ključni akteri odustali od sopstvenog tumačenja Polaznih osnova, ostaje utisak da bez „aktivnog monitoringa" Evropske unije „Polazne osnove" nemaju izgleda na uspeh – na uspostavljanje funkcionalne države koja se ubrzano kreće ka evropskim integracijama. Drugim rečima, iako ovaj Sporazum upućuje na sve bližu saradnju Srbije i Crne Gore, do te saradnje će teško doći ukoliko se ne ispune odredbe iz Sporazuma koje nalažu intervenciju EU u slučaju neispunjavanja obaveza iz Sporazuma od strane jedne od članica buduće državne zajednice.

Posle potpisivanja „Polaznih osnova za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore" 14. marta 2002. godine bilo je jasno da su zadovoljni bili jedino predstavnici EU i Solana lično. Ne toliko sadržajem, koliko činjenicom da se krenulo sa „mrtve tačke". Osim toga, EU je pokazala da sve više postaje politička sila sposobna da se suočava sa raznovrsnim problemima u svom okruženju i bez neposredne pomoći SAD i da je to u stanju da učini pre no što sukobi eskaliraju.

Ovo bi se „uslovno" moglo nazvati drugim uspehom diplomatije EU u poslednjih godinu dana, računajući tu i sporazum kojim je sprečen rat u Makedoniji. Uslovno, jer je još nemoguće u potpunosti sagledati dalekosežne konsekvence potpisivanja ovih sporazuma, ali kratkoročno su, bez nedoumica, bili veliki doprinos spuštanju tenzija u regionu.

Ovim je EU pokazala svoju odlučnost da sprečava dalju fragmentaciju na jugoistoku Evrope. Takođe, ovo je još jedan potez koji ukazuje na glavnu orijentaciju spoljne politike EU prema kriznim područjima: preuzimati političku i ekonomsku (a trebalo bi očekivati i još intenzivniju vojnu)

odgovornost za dešavanja na Balkanu. Pri tome EU deluje u ranoj fazi sukoba sa akcentom na politici „šargarepe". Naime, Srbiji i Crnoj Gori je obećana lakša i brža evropska integracija i veći priliv kapitala, a Makedoniji je nedavno prikupljeno čak dvostruko više pomoći za obnovu zemlje nego što se očekivalo.

III

Iako su Polazne osnove u Briselu dočekane sa velikim zadovoljstvom, u samoj Srbiji i Crnoj Gori reakcije nisu bile jednodušne: potpisnici su izrazili uzdržani optimizam, dok su se svi ostali uglavnom kritički odnosili prema ovom dokumentu.

EU je bila uzdražana u pritiscima da se rokovi u Polaznim osnovama striktno poštuju, kako zbog lokalnih izbora u Crnoj Gori, tako i zbog davanja vremena glavnim akterima da građanima objasne suštinu Beogradskog sporazuma i osnovne razloge zbog kojih je Sporazum potpisan. Naročito je vlastima u Crnoj Gori bilo potrebno izvesno vreme kako bi biračima, ali i političkim partnerima, objasnili zašto se odjednom odustalo od najavljenog referenduma o nezavisnosti.

Dakle, različito tumačenje Polaznih osnova bilo je očekivano, kako zbog okvirne prirode tog dokumenta i njegovih nepreciznih odredbi, tako i zbog lokalnih izbora u Crnoj Gori, održanih maja meseca, na kojima su akteri Polazne osnove to obilato koristili u političko-propagandne svrhe.

U Srbiji, osim SPS-a, SRS-a i SSJ-a koji su ispoljavali političko-propagandnu kritiku usmerenu i na DOS kao vladajuću grupaciju i na sam sadržaj Sporazuma, u kritici samog Sporazuma najglasnija je bila Demohrišćanska stranka Srbije (DHSS), koja je prva na političkoj sceni Srbije krenula u kampanju za samostalnu Srbiju motivisana, čini se, profilisanjem stranke i zauzimanjem još uvek slobodnog političkog prostora u Srbiji. S obzirom na činjenicu da prosečan birač u Srbiji nije u stanju da kaže u čemu je osobenost i razlika DHSS-a u odnosu na druge manje stranke u Srbiji, ova akcija je bila usmerena upravo ka tome da se radi na prepoznatljivosti stranke i da se izgradi poznatost, odnosno zaštitna politička marka na nezadovoljstvu sve većeg broja građana krizom u odnosima sa Crnom Gorom.[2]

Međutim, iako su DHSS i njen lider posle ove kampanje postali znatno poznatiji, nije bilo pozitivnih efekata na njihov rejting. Naprotiv! Prema istraživanjima Centra za politikooška istraživanja i javno mnenje Instituta društvenih nauka, rejting lidera DHSS-a, Vladana Batića, opao je sa 45% pozitivnih mišljenja krajem 2000. godine na 30% aprila 2002. godine.

Značajno za Srbiju je ipak to da dve najveće stranke i ujedno najveći rivali – DS i DSS –podržavaju taj sporazum i da im se u tome pridružuje veliki broj manjih stranaka članica DOS-a. Upravo od odnosa DS-a i DSS-a zavisiće ponajviše implementacija ovog sporazuma u Srbiji. Svakako da bi za

2 Kasnije se u izražavanju nezadovoljstva Polaznim osnovama sve glasnije čula i Nova Srbija, čiji se lider Velimir Ilić uveliko priprema za predsedničke izbore u Srbiji.

sprovođenje Sporazuma najgore bilo da se ove dve stranke međusobno razračunavaju koristeći ga kao temu u sukobu.

Istraživanja javnog mnjenja Srbije koje je sprovodio Institut društvenih nauka pokazuju da je početkom 2002. godine većina građana podržavala opstanak (preuređene) jugoslovenske federacije (59% prema 24% pristalica nezavisnosti), dok je u Crnoj Gori, posle tesnog većinskog opredeljivanja za nezavisnost tokom 2001. godine, prevagu ponovo zadobilo federalno rešenje (46% prema 41%).

U aprilu 2002. godine apsolutna većina građana smatrala je da u Srbiji treba održati referendum o Sporazumu o preuređenju odnosa Srbije i Crne Gore (56%, prema 26% onih koji su smatrali referendum nepotrebnim i 18% neodlučnih). Međutim, istovremeno bi sam Sporazum imao aprila 2002. podršku većine građana Srbije, mada znatno manju od one koju su iskazivali očuvanju Federacije. Naime, 41% građana Srbije bi krajem aprila 2002. godine[3] na referendumu o Sporazumu za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore glasalo *Za*, a 30% *Protiv*. Neodlučnih je bilo 20%, a apstinenata u tom trenutku 9%.

Građani Srbije, u celini uzev, nisu bili zadovoljni Sporazumom: samo 28% ocenjivalo ga je podjednako dobrim za obe republike, isto toliko ih je smatralo da je bolji za Crnu Goru, dok je 24% ocenjivalo da ne odgovara ni jednoj republici. Samo 3% je ocenjivalo da više odgovara Srbiji, dok je neodlučnih bilo 17%.

Dakle, iako ocene Sporazuma nisu bile baš sjajne, relativna većina građana bi Sporazum, ipak, podržala, uvažavajući faktičko stanje u odnosima Beograda i Podgorice i posredničku ulogu EU.

Što se tiče očekivanja u pogledu razvoja odnosa između Srbije i Crne Gore tokom sledeće tri godine, ona su pre u skladu sa nezadovoljstvom samim Sporazumom, nego sa opredeljenjima za ili protiv Sporazuma. Relativna većina građana očekuje da će se Srbija i Crna Gora kretati u pravcu nezavisnosti (44%). Ipak, približan je i broj onih koji veruju u opstanak zajedničke države (38%). Od njih, 17% veruje u preuređenu federaciju i jačanje saradnje, a 21%, u održavanje sadašnjeg stanja.

IV

Različito gledanje građana Srbije na buduće odnose Srbije i Crne Gore svakako je posledica i različitog tumačenja samog Sporazuma i budućih odnosa samih aktera-potpisnika. Naime, vlasti u Crnoj Gori stavljaju akcenat na „privremenost sporazuma" i raspisivanje referenduma kroz tri godine, koalicija *Zajedno za Jugoslaviju* podvlači opstanak zajedničke države, jednu stolicu u OUN, dok se u Srbiji, na jednoj strani, ukazuje na sve slabosti Polaznih osnova, a, na drugoj strani, na mogućnost bržeg približavanja razvijenoj Evropi.

3 Istraživanje je sprovedeno u razdoblju od 20. do 25. aprila 2002. godine na teritoriji Srbije bez Kosova i Metohije. Intervjuisano je 1300 punoletnih građana.

Upravo različito tumačenje prirode Polaznih osnova i fleksibilne, a ponekad i dvosmislene formulacije u tom dokumentu predstavljaće prepreku na putu brže realizacije potpisanog, iako je to omogućilo da se Polazne osnove potpišu i rastegljivo tumače u skladu s potrebama aktera potpisnika.

Već se u imenu dokumenta, „Polazne osnove za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore" akcenti stavljaju na različite reči. Tako crnogorske vlasti akcentiraju ***odnose*** Srbije i Crne Gore aludirajući na savez nezavisnih država, dok ostali potpisnici naglasak stavljaju na ***preuređenje*** odnosa, što ukazuje na formalno-pravni kontinuitet sa SRJ.

Ovi drugi podvlače rečenicu u kojoj se kaže da Ustavna povelja „najviši pravni akt državne zajednice", dok crnogorske vlasti nastoje da relativizuju značaj državne zajednice i naglase izvorni suverenitet država članica.

Jedna od dvosmislenih rečenica koja svakako nije doprinos razjašnjavanju nedoumica glasi: „Tekst tog akta usvajaju ***prvo*** republičke skupštine, a on se zatim ***dostavlja*** Saveznoj skupštini".

Crnogorske vlasti podvlače reč ***dostavlja*** koja razlikuje saveznu od republičkih skupština i daje joj manji značaj. Međutim, može se podvući i reč ***prvo*** koja ukazuje ne na razlikovanje značaja nego samo na redosled povlačenja poteza, odnosno hronologiju ***u postupku***.

Da je reč pre svega o postupku govori sledeća rečenica u kojoj se kaže: „Ovakvim postupkom bili bi potvrđeni elementi državnosti Srbije i Crne Gore, koji proizlaze iz sadašnjeg faktičkog stanja i istorijskih prava obeju država članica. I u ovoj rečenici bi se mogle naglasiti različite reči: na jednoj strani ***države članice***, a na drugoj ***elementi državnosti***. Dakle, u prvom slučaju državnost, a u drugom samo elementi državnosti.

Jedno od otvorenih pitanja koje će svakako biti predmet sporova jeste pitanje izbora poslanika u Skupštinu Srbije i Crne Gore. Na jednoj strani, crnogorske vlasti insistiraju na tome da se predstavnici država članica delegiraju, dok ostali potpisnici smatraju da bi poslanici trebalo da se izaberu na neposrednim izborima.

I u ovom slučaju Polazne osnove su u najmanju ruku ostale nedorečene. Na jednoj strani postoji odredba posvećena Skupštini u kojoj se kaže: „Zakone o izboru poslanika u Skupštinu Srbije i Crne Gore donose države članice u skladu sa načelima utvrđenim Ustavnom poveljom". Na drugoj strani postoji odredba u delu o izborima i imenovanjima u kojoj se kaže: „Po usvajanju Ustavne povelje, u skladu sa predviđenim postupkom, održaće se izbori i konstituisaće se Skupština Srbije i Crne Gore.

Naravno, spor nije samo zbog toga što bi crnogorske vlasti u slučaju neposrednih izbora morale da objašnjavaju kako to da umesto referenduma o nezavisnosti raspisuju izbore za saveznu skupštinu, nego i zbog toga što se – u zavisnosti da li je u pitanju jedan ili drugi način biranja –određuje mesto i značaj buduće savezne skupštine.

Drugim rečima, prilazi su različiti, što je posebno vidljivo u dva suprotstavljena crnogorska tabora. Naime, iz Beogradskog sporazuma se pokušava izvući na savezni nivo što više ili što manje elemenata državnosti, umesto da se krene drugim putem i utvrde nadležnosti koje su neophodne za

normalnu komunikaciju savezne države sa svetom, a pre svega sa EU u procesu stabilizacije i asocijacije.

U tom smislu neophodna je optimalna alokacija suvereniteta na savezni nivo, kako bi proces pregovora o pridruživanju što pre započeo. Da bi se krenulo s tim od nas se očekuje stvaranje jedne funkcionalne države koja će imati komunikaciju sa EU. Dakle, barem jedinstvene carinske stope i spoljnotrgovinski režim i jednu administraciju, jednog garanta, sa jednim pečatom, jednom adresom na koju će EU moći da se obraća, bilo da nešto zahteva, nudi ili odobrava…

Čini se da su upravo **sporazum, harmonizacija i integracija** ključne reči u procesu redefinisanja odnosa Srbije i Crne Gore. Drugim rečima, od domaćih aktera se očekuje sporazumno rešavanje problema, usklađivanje postojećih razlika, pre svega u ekonomskoj sferi, i međusobna integracija Srbije i Crne Gore i celog regiona, kao preduslov integraciji u EU.

Ilija Vujačić[1]

Dokle nas je dovela i kuda nas vodi unutar-dosovska borba za dominaciju

Na ovim prostorima, ali i šire, u političkoj teoriji ništa manje nego u javnom mnjenju, zadugo je negovana jedna velika predrasuda i opasna zabluda: da za razliku od drugih pojedinaca koji su u životu motivisani ličnim interesima ili težnjom za poboljšanjem sopstvenog položaja, kod javnih aktera (političara, birokrata) preovlađuje briga za javni interes. Kao da se javni akteri ili oni koji se bave javnim poslovima rađaju kao altruisti ili to postaju na neki volšeban način onog trenutka kada počnu da se bave javnim poslovima, kada nekim čudnim i dobrovoljnim hokus-pokusom odbacuju svoj lični interes radi „posvećivanja" javnom dobru i javnom interesu. Na toj zabludi građene su kulise ustanova koje su padale kao kule od karata pod snažnim pritiskom ličnih interesa vlastodržaca.

U novije vreme je prvo u ekonomskoj, a potom i u političkoj teoriji došlo do zamene teorije javnog interesa teorijom javnog izbora i odlučivanja koja uvažava činjenicu da ljudi, bez obzira čime se bave, pre svega teže da poboljšaju sopstveni položaj i da im je prvenstveno na umu lični interes. To znači da su i političari i državni službenici u obavljanju svojih (javnih) poslova pre svega motivisani onim što mogu da učine za sebe, a tek onda, posredno i u funkciji ličnog i širim javnim interesom i da javni interes uzimaju tek instrumentalno, kao sredstvo za postizanje svog ličnog interesa. Ma koliko ova činjenica bila poražavajuća i za žaljenje za sve one koji su sledili predrasudu klasične teorije javnog interesa, to je, naprotiv, dobrodošla okolnost, jer upravo zahvaljujući njoj neki javni interesi ili nešto od javnog dobra i može da se ostvari. Da javno dobro nije u funkciji postizanja ličnog interesa javnih aktera, niko ne bi brinuo za javni interes. Problem, međutim, nastaje onog trenutka kada težnja za ostvarenjem ličnog ili partijskog interesa očigledno narušava javni interes.

* * *

Prethodne napomene imaju za cilj samo da ukažu da se pred našim očima ne događa ništa neobično u okolnostima neizgrađenih demokratskih institucija, pravila i principa i da je svako pozivanje na moral i čestitost samo jurišanje na vetrenjače. Jedino poštovanje pravila, institucija i procedura od strane svih političkih aktera može imati plodonosne učinke.

I to je ono što od glavnih aktera trenutne političke drame u Srbiji treba neizostavno zahtevati, zato što se u toku samo jednog meseca – ili u periodu

1 CLDS, Fakultet političkih nauka, Beograd

od 20. maja do 20. juna – politička kriza u Srbiji toliko ubrzala i zgusnula da je Rubikon preskočen i zašlo se u područje iz koga više nema povratka. Definitivno su razvejane sve iluzije o mogućnosti kompromisa između dveju vodećih dosovskih grupacija, a sa time su još više naoštrena njihova koplja koja sve više i dublje paraju, njihovim međusobnim udarcima ionako već dovoljno izranjavljeno političko telo Srbije, sa konačnom posledicom potpune instrumentalizacije i partijalizacije državnih institucija i celokupnog političkog života. Sada je definitivno jasno da su institucije ponovo pod nogama nekih političkih partija, da se vlada sa sličnim vlastodržačkim stilom sa kojim se vladalo i ranije, da je autoritarizam ponovo na delu, da se ponovo siluje pravo i zakon, da se ponovo vlada bez legitimiteta.

Pokušaću prvo da ilustrujem ovaj iskaz kroz kratku retrospektivu ponašanja glavnih političkih aktera u poslednjih godinu dana, da bih na kraju pokazao koji su sve principi porušeni, koje su institucije preinstrumentalizovane, i koji su reformski procesi onemogućeni u toku samo jednog meseca.

Razmotrimo sumarno šta se dešavalo u poslednjih godinu dana. Sve je počelo sa prvoaprilskim pritvaranjem Miloševića, čime je Premijer zadao udarac Predsedniku koji je doveden pred svršen čin jer je čitava stvar morala da se uradi bez njegove saglasnosti. Ali, stvar se ne može svoditi na povređenu sujetu, rivalitet i uzajamnu netrpeljivost. Kao što će kasniji događaji pokazati, radilo se i o opštim koncepcijskim razlikama, ali prvenstveno o tome ko će da *dominira* u političkom životu i vlasti u Srbiji. To će se pokazati, konačno, sa zatvaranjem kruga u događajima koji su kulminirali u poslednjih mesec dana. Naime, od početka unutar-dosovskog sukoba vodi se borba oko toga ko će institucije vlasti da stavi pod svoju kontrolu, a ne da se one pretvore u *nove institucije* vlasti. To je latentno dremalo već i u početnoj „revolucionarnoj fazi", da bi se nastavilo sa punim konstituisanjem nove vlasti i stalno remetilo prvu potrebu „postrevolucionarne faze" – njenu konstitucionalizaciju.

Da je stvar nadmašivala uzajamnu sujetu, pa i koncepcijska neslaganja oko Haga i Miloševića, pokazalo se već nakon njegovog izručenja Hagu. Naime, u nastojanju da nekako iskoristi očiglednu nepopularnost preduzete mere koju je Premijer Srbije nastojao da amortizuje naglom i ishitrenom brigom za prinčevsko nasleđe Karađorđevića i versko obrazovanje, DSS je već u julu 2001. godine počeo opsežnu kampanju protiv Vlade i Premijera optužujući ih za korupciju i zahtevajući rekonstrukciju vlade ili ponovnu deobu moći. „Opsetivši se" da je u međuvremenu brojčano ojačana i kao takva stekla pravo na veće „parče" vlasti od one koju je dobila prema koalicionom predizbornom sporazumu, DSS se dala na posao svakodnevne kritike vlade i iznuđivanja nove preraspodele vladavinskog kolača. A onda su usledili „slučajevi", „afere" i „skandali" jedan za drugim. Prvo je u avgustu ubijen bivši visoki policajac Gavrilović, što je zbog njegovih poseta predsedničkom kabinetu dalo povoda da se udari po „svim predsednikovim ljudima", a s druge strane da DSS krene u kontraofanzivu sa uopštenim tračerskim optužbama o korumpiranosti vlade i sprezi sa organizovanim kriminalom. Premijer je, s druge strane, stalno obećavao rekonstrukciju i nudio DSS-u više, ali mu ništa nije davao.

Od tada, pa nadalje, DSS će stalno varirati teme rekonstrukcije vlade, njenog obaranja, novih izbora i sve to pomešano sa žestokim i svakodnevnim kritikama svakog poteza vlade i njenih ministara. Sa druge strane je Premijer odbrambeno igrao na svoju najjaču kartu Pariskog, Londonskog i ostalih klubova, međunarodnih krugova i finansijske podrške sa strane. Prvi put oprobano fingirano i neiskreno otvaranje razgovora o političkoj krizi unutar DOS-a krajem augusta najavljivaće se posle svake ozbiljnije afere sa očiglednom nespremnošću oba aktera da do njega a time i do kompromisa uopšte dođe. U takvoj situaciji DSS je nemajući podršku unutar DOS-a sve jače pritiskao i oštrio svoj jezik i kandže, a sateran oštrim napadima Premijer je sve više bivao primoran da raznim ustupcima potkupljuje manje članice DOS-a, ne bi li ih čvršće vezao uz sebe. DSS opet ispostavlja sve radikalnije zahteve i počinje da povlači nervozne poteze, na šta ostatak DOS-a sve oštrije odgovara. U takvoj atmosferi, drugačiji od uobičajenog političkog jezika, koji je kratko vreme praktikovan, postepeno i sam postaje žrtva obračuna, i ponovo se vraća govor kakav smo slušali deset godina sa pozicija vlasti. Nastupa skandal za skandalom, decembarsko glasanje bez poslaničke kartice, januarsko hapšenje Demirovića i uzajamne osude za nečasne poslove sa njim i švercerske afere. Premijer konačno u februaru ove godine najavljuje martovsku rekonstrukciju vlade (što nalikuje na pružanje ruke za kompromis), na šta DSS odgovara postavljanjem dodatnih uslova i živci se zatežu. DSS odgovara da više neće učestvovati u radu Predsedništva DOS-a, zbog uvida da u većinskom odlučivanju „Politbiroa" nemaju šanse da nametnu svoje stavove. Međusobno udaljavanje je sve veće i veće. Predsedništvo DOS-a odgovara na izazov odlukom da se neće sprovoditi parlamentarni izbori do onih redovnih 2004. godine. Malo-po-malo, DSS se prvo (samo)isključuje iz izvršne vlasti, a postajući sve veći remetilački faktor ostaje i bez predsedničkog mesta u Skupštini, što je indikator da do tada reaktivni i pasivno-odbranaški DOS, Vlada Srbije i Premijer kreću u odlučujući napad. I tu nastaje odlučujući trenutak partitokratske vladavine. Dosovska vlast počinje da se održava sve većim narušavanjem državnih institucija. Ali, one se ne štede ni sa druge strane. To će konačno dovesti do cementiranja postojećeg stanja i odnosa snaga, a neophodne promene koje bi dovele do ustavne rekonstrukcije i konstitucionalizacije vlasti, sada postaju smetnja i odlažu se do okončanja započete borbe za vlast.

Odlučujući trenutak, kada „strpljenju" krnjeg DOS-a dolazi kraj, jeste 20. maj i obnovljena nemogućnost obezbeđenja kvoruma u vezi sa zakonom o ministarstvima kao predradnje za „malu" rekonstrukciju vlade bez DSS-a. Tada Administrativni odbor, drastično kršeći prava poslanika, donosi odluku o disciplinskom kažnjavanju neagilnih poslanika. Tako se unutar-koaliciona opstrukcija koristi kao povod za definitivni obračun, jer četiri dana kasnije vaninstitucionalni „politički štab" DOS-a donosi odluku o oduzimanju mandata neredovnim poslanicima. Odluku koja je suprotna zdravom razumu, političkoj razboritosti i svetskoj parlamentarnoj praksi, ali ne i logici definitivnog političkog obračuna. A onda će nastupiti niz dobro koordinisanih pravnih i političkih vratolomija (izmena Poslovnika

Skupštine, biranje novog predsednika Republičke izborne komisije) koje treba da obezbede teren za donošenje radikalnih odluka Administrativnog odbora u jednoj sinhronizovanoj političkoj akciji koja će dovesti do „iznuđivanja" vraćanja kartica od strane DSS-ovih poslanika. Istog dana kada su poslanicima DSS-a oduzeti mandati najavaljeno je raspisivanje predsedničkih izbora, što se kao redovni „red vožnje" dobro uklopilo u ovaj niz sinhronizovanih akcija. Na sličan način u vidu odgovora na ove poteze koji sužavaju manevarski prostor Predsednika, može se iščitavati i njegovo zakasnelo oslobađanje od prebega Pavkovića.

* * *

Da sada vidimo koje su posledice ove oštre unutar-dosovske političke borbe i krajnje instrumentalizacije političkih institucija, kao i kakve su perspektive za konstitucionalizaciju „srpske mirne revolucije". Pomenuću samo tri od niza važnih posledica.

1. Već sa prvim procesima konstituisanja nove vlasti u Srbiji krenulo se na tipičnu podelu plena, koja je značila zauzimanje Upravnih odbora i celih preduzeća po principu međupartijske podele interesnih sfera. Stranke koje su u deceniji pervertovanog političkog pluralizma postale preduzetničke organizacije i delovale na ekonomskom koliko i na političkom tržištu, sada kada su dobile priliku da zavladaju velikim koncernima (i to pre svega monopolskim) tu priliku su iskoristile umesto da takvu tradiciju prekinu. Pri tome se strogo vodilo računa o tome koja će stranka s obzirom na svoju ulogu u DOS-u, veličinu, doprinos i uticaj da preuzme železnicu, poštu, telekomunikacije, energetiku, da pomenemo samo vodeće državne „krave muzare", što se na kraju proširilo dotle da je i za imenovanja u savete naučnih institucija važno da li se pripada ili ne pripada nekoj stranci (DOS-a naravno), čime je partitokratija dovedena do svojih logičnih završetaka.

2. Zbog nastale situacije unutar koalicione opozicije i opstrukcije i laganog ali sigurnog krnjenja jedinstvenosti DOS-a (koji se od početnog jednog, samo za godinu dana rastočio na devet poslaničkih klubova) sistemski zakoni u Skupštini su obično donošeni na principu političke trgovine. Dovoljno je pomenuti „istorijsko" preganjanje oko Zakona o radu i seta pravosudnih zakona, što je na kraju okončano po principu „vi nama Zakon o radu, mi vama zakone o pravosuđu", gde se, da bi stvar bila još više u skladu sa dosovskom disperziranošću, uključila kao „jezičak na vagi" i jedna fabričica duvana u Čačku. Nije potrebno naglašavati da su u ovakvom pogađanju oko sistemskih zakona žrtve upravo ti zakoni, njihov kvalitet i domašaj, kao i princip vladavine prava uopšte.

3. Sada je već očigledno da DOS, sa svojom početnom dvotrećinskom većinom u parlamentu, nije iskoristio jedinstvenu političku šansu da izvrši dalekosežne sistemske i ustavne promene, izmene političkih institucija i društva u celini. Razlog tome je, opet, unutar-dosovska borba za vlast koja je sprečila ozbiljne političke reforme, a kako do njih nije došlo, to se i malo toga promenilo u funkcionisanju političkih institucija. I dalje je to ostao isti

parlament, samo sa promenjenom većinom, a kako je ova borba dobijala u zamahu i žustrini tako je i parlament sve više počinjao da igra ulogu političke tribine, predizbornog *billboard*-a i mesta za vođenje izborne kampanje, a glavni akteri ove političke borbe sve više su preuzimali metode odlučivanja, stil vladanja, ponašanje i vokabular svojih prethodnika. Činjenica da se nije dirnulo u institucije i pokušala njihova suštinska promena i da je parlament sa svakom sledećom promenom poslovnika, umesto da jača, sve više slabio kao institucija, dovela je do toga da je i izvršna vlast, zahvaljujući čestom uredbodavnom vladanju, takođe sve više počela da nalikuje onoj prethodnoj i da se poluge vlasti sve više centralizuju i koncentrišu u rukama Vlade. Događajima u poslednjih mesec dana – iako je kriza parlamenta nakratko izbegnuta – politička kriza je nesumnjivo produbljena i došlo je do još veće političke nestabilnosti. Ali je time naneta mnogo veća dugoročna šteta, jer smo u nekoliko navrata bili svedoci eklatantnog narušavanja principa vladavine prava, a institucije zakona, parlamenta, vlade, policije i vojske su se uz malo cirkuskog pudera koristile na način na koji su zloupotrebljavane prethodnih deset godina.

Tako su se politički procesi u Srbiji sve više udaljavali od dosovskih predizbornih obećanja o potpunoj rekonstrukciji političkog poretka, ustavnoj reformi i demokratizaciji, i sve se svelo na promenu režima, uz zadržavanje karaktera političkih institucija onakvima kakve su bile i ranije. U takvoj situaciji neizmenjenog stila vladavine uredbama, stalnim političkim batrganjima i legalističkim trikovima za očuvanje rapidno opadajuće većine u parlamentu, gde se političke odluke donose negde drugde, a zatim se samo pretaču u državne institucije u kojima treba da prođu određenu proceduru, osnovne političke institucije su ostale nepromenjene. Sve to bismo mogli posmatrati kao prirodni sled prvih koraka ka konsolidaciji partijskog sistema, da nije došlo do niza pojava koje pokazuju da je prioritet političkog života u Srbiji, umesto rekonstrukcije političkog sistema, postala unutar-dosovska borba za vlast, što se povratno odražava na usporavanje i kočenje političkih promena.

Dakle, oblast koja je najviše pretrpela zbog ovog rivaliteta i borbe za vlast, jeste oblast političkog sistema i političkog institucionalizma. Dok su ekonomske reforme (uglavnom monetarna, finansijska i fiskalna) dovele do izvesnih promena, dotle su reforme u političkom području potpuno zatajile. Razlog tome leži prvenstveno u činjenici da su ekonomski stručnjaci mogli da obavljaju svoj posao relativno neometani ovom političkom borbom, delom zato što ove reforme ne zadiru u promenu odnosa snaga unutar DOS-a, a delom zato što su njihovi rezultati i jednoj i drugoj strani potrebni za buduće pozicioniranje. Što se tiče političkih reformi one se, naprotiv, nalaze u samom središtu ovog rivaliteta, jer – ustavna rekonstrukcija, promena političkog sistema, izmena izbornih zakona – direktno se tiču pitanja raspodele vlasti i svaka eventualna promena bitno utiče na njenu preraspodelu. Bez tih promena ne možemo govoriti o konsolidaciji političkog i partijskog sistema, a bez toga nema ni demokratizacije. Tako se može reći da je najdirektnija i najštetnija posledica ove unutar-dosovske borbe za vlast *onemogućavanje političkih reformi*, okoštavanje postojećeg stanja i održavanje neizmenjenima nasleđenih

korodiranih institucija. To s vremenom može ugroziti i ekonomske reforme i tada će Srbija da se nađe u tranzicionom ciklusu šlajfovanja u mestu.

Kako je ova borba dobila poražavajuće razmere po institucije države i budućnost reformi, to pitanje izbora više nije samo pitanje obezbeđivanja da se eventualno izmenjena konstelacija podrške izrazi i u političkom polju, nego je i direktno pitanje obezbeđenja pokretanja političkih reformi s mrtve tačke. U suprotnom, politička borba će se nastavljati na neregularan i vanistitucionalan način, jer će „gubitnička" strana biti naterana da se bori vaninstitucionalnim sredstvima, dok će „pobednička" sve više koncentrisati vlast radi održavanja sve veće kontrole nad brojnim potencijalnim „otpadnicima" među izdvojenim poslaničkim klubovima i nad drugim institucijama vlasti. Drugim rečima, sazrelo je vreme i krajnji je rok za ozbiljnu rekonstrukciju sistema. Prvi lek koji se sam po sebi nameće i koji se odavno traži sa raznih strana jesu vanredni parlamentarni izbori. Međutim, oni bi samo doveli do blagog pregrupisavanja snaga i neznatne preraspodele moći, sa perspektivom daljeg prioriteta borbe za vlast i u odnosu na izmenu institucija i nastavljanja iste paradigme samo u unekoliko izmenjenim okolnostima, a to bi opet znatno prolongiralo promenu sistema. Da bi se to izbeglo, i da bi se ubrzala reforma, ostaje jedini način da se istovremeno obavi i preraspodela političke moći saglasno izmenjenoj političkoj podršci, ali i trenutna ustavna i politička rekonstrukcija, i time konstitucionalizacija „revolucije" iz 2000, što se može ostvariti jedino kroz *ustavotvornu skupštinu*.

Danijel Cvjetićanin[1]

Reforme i koncept permanentnih očekivanja

Kako u Evropu?

Čak ni u periodu najcrnje izolacije popularni narodni pevač nije propustio da, opominjući, usklikne: „Putuj Evropo! Nemoj više misliti na nas!" Opomena je, dabome, bila upućena domaćoj javnosti i tada vladajućem establišmentu, ne bi li učinio sve što je u njegovoj moći da našu zemlju, a naročito našu privredu, vrati u evropske tokove. Iz tadašnjeg mraka blokade, šarena Evropa zračila je obećavajućim optimizmom. Činilo se da je potreban jedan mali, ali odlučan napor, pa da se i naša zemlja brzo primakne bogatoj trpezi razvijenih privreda. Samo da je sačekati taj trenutak!

Niko se nije pitao da li je dovoljno samo čekati. Pokazalo se da nije, i zato to čekanje traje malo duže. Evropa nikoga ne čeka. Ona je strpljivo i uporno gradila svoje unutrašnje tržište, ulažući ogromnne napore u harmonizaciju različitih privrednih ambijenata. Roba, usluge, kapital i rad, sve su lakše prelazili granice država Evropske Unije, unutrašnje barijere su se postepeno tanjile, ali ne smemo propustiti da primetimo, da su baš zbog toga, granice sa svetom van Unije postajale sve ozbiljnije i tvrđe. Standardi zaštite sopstvenih potrošača i subvencije domaćim proizvođačima postaju ozbiljnije prepreke ulasku dobara i usluga od carinskih tarifa.

Prepreke kretanju radne snage (jezik, obrazovanje, socijalni kodovi) drže se, prirodno, mnogo čvršće od prepreka koje ometaju slobodan protok roba, usluga i kapitala. Ovo važi i za zemlje unutar Unije, a naročito za radnike izvan Unije. Gvozdena zavesa Šengena efikasno sprečava, ili usporava, ulazak u EU i tako ponudu radne snage na tržištu (i sivom tržištu) održava u kontrolisanom opsegu.

Saradnja Evropske Unije sa „spoljnim" svetom dobija nove i sasvim drukčije forme. Ideja *ekonomske samodovoljnosti*, nekada toliko strana Evropi (a karakteristična za SAD), dobija na težini. Perspektive saradnje „drugih" zemalja sa Evropskom Unijom su u procesu pridruživanja, odnosno širenja Unije. Insistiranje i uživanje u različitostima postaje znak privredne dekadencije, a uniformisanost znak razumevanja opštih tendencija i efikasnosti.

Ovo, naravno, nameće i nov način razmišljanja privrednicima u zemljama van EU. Otežan izvoz u zemlje EU zahteva, s jedne strane, ulaganje ogromnih napora da se što pre uđe u okvire njenih granica, a s druge strane, zahteva povećanje obima razmene sa zemljama van Unije, sa kojima je razmena lakša i bezbolnija. Zahtevi su samo naizgled protivrečni, ali je jasno da

1 Ekonomski fakultet, Beograd

bez spoljnotrgovinske razmene ozbiljniji rast nije moguć, a da je razmena sa EU bremenita preprekama i da će vremenom, sa širenjem EU, te prepreke postajati sve veće.

Uslovi za ulazak u EU su teški, ali se, uz veliku aktivnost privrednika i države, mogu ispuniti. Nesumnjivo je da postoji dobra volja da i naša zemlja postane deo EU, ali samo čekanje tog događaja neće dati rezultate. Neće moći lako da se ispune ni nadanja da nas u Evropi čekaju jedino nove pogodnosti. Privrednici i političari moraju, pre svega, postati svesni činjenice da naša privreda ne sme ostati ostrvo okruženo zemljama EU, a da se to ne bi dogodilo, mora biti plaćena cena. Ona će biti utoliko niža, ukoliko budemo spremni da se što aktivnije uključimo u proces pridruživanja, oslanjajući se na sopstvene snage, razvijajući do maksimuma ekonomske veze sa zemljama van EU i trudeći se, pri tom, da naša očekivanja od Evropske Unije budu manja.

Jednostavno rečeno, ne privlače nas u Evropu „medeni kolači" Evropske Unije, nego nas tamo goni strah da ne ostanemo usamljeno ostrvo, okruženo gvozdenom zavesom Šengena.

Ekonomsko stanje i uslovi privređivanja

Privrednu situaciju danas u Srbiji karekteriše stagnacija (ili pad) privredne aktivnosti, stagnacija (ili pad) zaposlenosti i zarada, kao i nepovoljni pokazatelji u spoljnotrgovinskoj rezmeni.

Ovo se može ilustrovati sledećim pokazateljima (izvor – Saopštenja SZS):

– indeks fizičkog obima proizvodnje	(I-V 02)/(I-V 01) = 98,5%
– indeks realnih zarada	IV 02 / IV 01 = 99,7%
– indeks zaposlenosti	IV 02 / V 01 = 94,6%
– indeks izvoza	(I-V 02)/(I-V 01) = 115,8%
– indeks uvoza	(I-V 02)/(I-V 01) = 104,2%
– pokrivenist izvoza uvozom 2001.	34,9%
– pokrivenost izvoza uvozom 2002.	36,9%

Ne sme ostati nezapaženo da su ovi rezultati ostvareni u uslovima **uspešne** stabilizacione makroekonomske politike, tj. stabilnog kursa dinara, niske inflacije i relativno uravnoteženog budžeta, sa jasnim realnim izvorima finansiranja (uključujući i finansiranje deficita iz donacija i kredita).

Nosioci monetarne politike „zdravog novca" pokazali su, opravdano, oprez u pogledu kreiranja novčane mase. Pažljivo je uzeta u obzir činjenica da se daleko veći deo novčane mase u Srbiji nalazi u obliku konvertibilnih valuta (pretežno evra), pa bi svako „usklađivanje" dinarske novčane mase sa nivoom društvenog proizvoda veoma lako moglo da izazove inflacioni talas velikih razmera.

Treba dodati da je privreda, posle demokratskih promena, poslovala u uslovima otvaranja svetskih tržišta za jugoslovenske izvoznike i značajnih priliva donacija i kredita iz inostranstva. Prihodi od poreza na ekstraprofit, kao i prihodi od privatizacije (koja je, s druge strane izazvala velike promene u raspodeli društvenog bogatstva), takođe su olakšali finansiranje deficita javne potrošnje.

Zdrava makroekonomska politika, kao i ostale navedene okolnosti, morali su da deluju stimulativno na privrednu aktivnost. Vidimo da su rezultati, ipak, izostali. Normalno je da se ozbiljniji analitičari zapitaju: zašto? Naročito ako se uzme u obzir da „tranziciona recesija" (zbog strukturnih promena) nije morala da se očekuje u zemlji u kojoj je, zbog blokade i bombardovanja, proizvodnja, u poslednjoj dekadi prošlog veka, već pala na nivo ispod 50% u odnosu na 1989. godinu.

Uzroci

Objašnjenje stagnacije i pada poslovnih aktivnosti mora se tražiti izvan oblasti delovanja makroekonomske politike. Očigledno je da u privredi vlada atmosfera „straha i čekanja". Stvoren je ambijent u kome privreda (i građani) čekaju**:** donacije i kredite iz inostranstva, „povoljne" kredite ili subvencije države, inostrane strateške partnere koji će preuzeti društvena preduzeća, podržavljenje koje bi, nekim čudom, pokrenulo „novi proizvodni ciklus", ili pak očekuju neko drugo „čudo" koje će, ako postoji strpljenje da se sačeka, dovesti do poboljšanja situacije.

Pri tom, i radnici i menadžeri strahuju da preduzeća, na objašnjiv ili neobjašnjiv način, ne padnu pod stečaj, da neki novodoneti zakon, ili uredba Vlade, svojim retroaktivnim dejstvom, ne promene uslove poslovanja na štetu preduzeća, ili da neka medijska kampanja ne osujeti poslovne nade oslonjene na solidne poslovne planove. Radnici se pitaju da li će uspeti da zadrže radno mesto, menadžeri se pitaju da li će biti smenjeni zbog političke nepodobnosti, a mnogi vlasnici su, opravdano ili neopravdano, zabrinuti za ispitivanje porekla svog vlasnoštva.

Ambijent straha i čekanja direktna je posledica pravne nesigurnosti, nejasnog tumačenja zakona, nejasne obaveze da se poštuje ili ne poštuje zakon. Ustav se, kada je to potrebno, proglašava „bivšim", a opet, kada treba, važećim i nepovredivim.

Privrednike, naravno, najviše brine nesigurnost osnovnih instituta tržišnog modela: svojine i ugovora. Neuređene evidencije o svojini (zemljišne knjige) ometaju preduzeća da na nedvosmislen način sastave bilanse stanja. Za ogromnu masu sredstava (i zemljišta) ne može se sa sigurnošću znati ko, po zakonu, njom raspolaže i kome pripada, a privatni mešetari, tzv. „poslovne vidre sa jakim leđima", koriste nejasnu situaciju i dobre veze sa političkim moćnicima i stiču enormne profite, ili čak neposredno prenose u svoj posed društvenu i/ili državnu imovinu. Tumačenja obaveza iz ugovora su rastegljiva, a sudska i izvršna vlast su više nego spore i neefikasne da ugovorne strane obavežu na izvršenje dogovorenog.

Naravno da u takvim okolnostima obest vlasti doseže svoje maksimalne domete. Osećaj da je sve dozvoljeno, da zakoni ne važe, ili mogu da se proizvoljno tumače, osećaj da je istovremeno sve zabranjeno i da je svaka aktivnost nezakonita (ako je tako po volji vlastodržaca), ti osećaji su iskovali specifičan mentalni sklop i njemu odgovarajući moral vladalaca – „novih ljudi za novo doba". Balkan je, nažalost, pozornica na kojoj se takvi likovi

javljaju češće i, izgleda, traju duže, nego drugde u Evropi. Ali model slobodne konkurentske privrede teško podnosi atmosferu straha, despotizma i promenljivih pravila igre u tržišnoj utakmici. U takvim uslovima privreda, jednostavno, zamire, ekonomske aktivnosti se umrtvljuju, čekajući neka bolja vremena i sigurnije prilike, što se kod nas i dogodilo.

Ambijent pravne nesigurnosti izaziva kod privrednika, pored ostalog, i strah od „isticanja". Svaki poslovni uspeh pokreće pitanje: „Da ne zapadnem za oko nekome ko mač „pravde" drži u svojim rukama i mlatara njim po sopstvenoj volji?" Selektivno (i arbitrarno) oporezivanje, ljubazni zahtevi za humanitarnim donacijama, kao i surovi metodi ilegalnog iznuđivanja reketa, samo su neke od okolnosti (opasnosti) sa kojima se, kod nas, susreću skoro svi uspešniji poslovni poduhvati. Pre svakog uspeha, poslovni čovek na Balkanu ne mora mnogo da brine da li je njegov poduhvat u skladu sa zakonom i uobičajenim poslovnim normama, nego da li je obezbedio podršku „onih koji se za sve pitaju". A to nisu legalne institucije sistema, nego drugi, najčešće partijski, centri dirigovanja i komandovanja.

Potiskivanje legalnih institucija sistema u drugi plan i pritisci partijskog vrha na sudove, parlament, preduzeća i banke mogu se smatrati glavnim razlogom i objašnjenjem neaktivnosti u privrednom životu. Slaba je uteha što bi se isto objašnjenje moglo dati i za period od deset godina pre oktobra 2000. Istina je da se privredni život ni posle demokratskih promena nije oslobodio modela *partijske* države i privrede, kao ni poslovnih običaja i procedura karakterističnih za dirigovane privredne modele.

Kako idu reforme?

Zvuči paradoksalno, ali izgleda da je za analizu tranzicionih i reformskih procesa u Srbiji veoma važno razumeti način funkcionisanja centralnoplanske socijalističke privrede i samoupravnog privrednog modela. Prosto zato da bi se neki mehanizmi, koji su funkcionisali u tim sistemima, lakše prepoznali i u postupcima današnjih „reformista". Bojim se da su ozbiljnije analize te vrste kod nas uvek bile malobrojne, a tumačenja ekonomske suštine ovih modela bila žestoko obojena ideološko-političkim frazama (baš kao što je i danas tumačenje liberalnog tržišnog modela često površno i opterećeno bućoglavim parolama agresivnog marketinga).

Dobro je poznato da je u Jugoslaviji do 1951. funkcionisao centralno planski, netržišni model, sa Državno-planskom komisijom kao glavnom institucijom. U početku, privredni tokovi su planirani do najsitnijih mogućih detalja, ali se vremenom pokazalo da to nije ni moguće, ni potrebno, pa su direktori preduzeća postepeno osvajali prostor za samostalno donošenje odluka. Sistem je, čak i pored procesa decentralizacije (reforme!?) bio teško kontrolabilan, pa mu je bila neophodna podrška Partije (tada jedne i jedine). Odluke o kadrovskim rešenjima, gotovo bez izuzetka, donosile su se u partijskim komitetima, a najvažnije i u samim vrhovima partijske vlasti. Isto je važilo i za sve ozbiljnije investicione poduhvate, organizacione promene u preduzećima i sl.

Prelaskom na samoupravni model, posle 1950, pod parolom „Fabrike radnicima" , zakonski je izmenjen privredni sistem, a centralnoplanski organi izgubili su najveći deo svojih ranijih ovlašćenja. Profesionalna (danas bismo rekli „ekspertska") komponenta centralnog planiranja redukovana je, a taj će se proces redukcije nastaviti sve do konačnog sloma socijalističkog samoupravnog modela (ukinut je u Miloševićevo vreme 90-tih godina). Partijska linija komandovanja privredom, međutim, nije oslabila, nego je, naprotiv, dobila na značaju. U samoupravnom privrednom sistemu, koji je imao svoju pro-tržišnu fasadu, Partija je vodila glavnu reč, donosila ključne poslovne direktive, ali je, dabome, odgovornost za poslovne promašaje ležala na leđima samoupravnih kolektiva, koji su formalno i donosili odluke.

Mora se, ipak, priznati da je „šira društvena zajednica" imala razumevanje za kolektive-gubitaše, jer „šta je gore, nego ako su radnici na ulici?", a svako zna da je „proizvodnja najbolji socijalni program, čak i kada stvara gubitke". Država je „drešila kesu" i pomagala, uglavnom pokrivajući fondove ličnih dohodaka i obrtnih sredstava gubitaša. Pomoć je bila finansirana sredstvima poreskih obveznika (najčešće inflacionim porezom) ili kreditima iz inostranstva, dok ih je bilo. Investicioni promašaji su se gomilali, ali je i frazeologija opravdavanja nerentabilnih preduzeća napredovala: „Dete se rodilo, valja ga ljuljati…"

A od tolikog ljuljanja, zaljuljao se celokupni privredni sistem i posle 1980. zapao u dugotrajnu stagnaciju. Kriza spoljnog duga (da ne pominjemo mehanizme i dobro poznate izvore kredita iz 70-tih) slomila je privrednu kičmu bivše Jugoslavije (SFRJ), a autoritarni režimi u republikama potražili su spas u nacionalizmu i agresivnom prekrajanju granica zemlje.

U sledećoj dekadi (u 90-tim godinama) na prostoru SRJ ukinut je, *de facto*, samoupravni model, a privatni investitori dobili su pravo na neograničene investicije i neograničen broj zaposlenih u svojim preduzećima. Taj ključni korak u stvaranju tržišne privrede (oslonjene pretežno na privatnu svojinu) nije dao očekivane rezultate, delom zbog toga što mu je neposredno sledilo razbijanje države, međunarodna izolacija, bombardovanje i parcijalna okupacija, a većim delom zbog toga što je i u uslovima višepartijskog sistema, partijski način komandovanja privredom uspeo da se održi i napreduje. Kadrovske, investicione i mnoge druge odluke preduzeća (čak i manjih) donosila je partijska vrhuška na čelu sa partijskim vođom, proširujući polje delatnosti i na nastajući privatni sektor, kojem je, davanjem pogodnosti ili postavljanjem prepreka, kreirala poslovne rezultate. Tek sada su nedostaci društvene svojine došli do punog izražaja. Ona se, s jedne strane, lako osipa i prelazi, na stotine načina, u privatne ruke, a s druge strane, ona se neprekidno obnavlja sredstvima poreskih obveznika, odnosno subvencijama iz državnog budžeta. Tako su „poslovne vidre" našle nepresušni izvor profita, a obveznici javne potrošnje bunar, u kome će skončati njihova mukotrpno zarađena sredstva.

„Zar zbog nekoliko tričavih desetina miliona dinara treba da stane takav gigant?" pitali bi se ugledni privrednici okupljeni u odgovarajućim forumima (koordinacionim timovima). I bilo bi im dato. „Ne želimo ništa drugo, samo nas pustite da radimo!" grmele su sindikalne vođe, dodajući, u pola

glasa, da bi preduzeću za nastavak proizvodnje bila potrebna sitnica od par stotina hiljada maraka. I država je davala, ukoliko je, razume se, Partija odobravala. Razvojni fond postajao je u pojedinim periodima prava lokomotiva za pokretanje novih „investicionih ciklusa" i niko se nije pitao da li postoji mehanizam optimalne alokacije sredstava, ili možda postoji samo predrasuda da Država i Partija najbolje znaju kako podeliti novac poreskih obveznika finansijski posrnulim preduzećima.

Ostaje da se zapitamo: koliko se,danas, situacija promenila? Da li su mehanizmi partijskog komandovanja nestali sa promenom partija na vlasti? Da li i danas forumi privrednika raspravljaju, sa blagoslovom partijskih lidera, o podeli sredstava za podršku ovoj ili onoj privrednoj aktivnosti? Da li i danas partijski lideri, u uvek prisutnoj predizbornoj atmosferi, obilaze gradove i opštine u unutrašnjosti zemlje i na skupovima privredno-političkih aktiva obećavaju „podršku" za ovaj ili onaj privredni poduhvat? Da li ministarstva, posle prijateljskih razgovora sa privrednicima, donose uredbe o oslobađanju obaveza ove ili one privredne organizacije? Ili ćutke tolerišu neuredno plaćanje obaveza prema državi, sve dok sa nadležnog mesta ne dobiju nedvosmislen signal da određenog poreskog obveznika treba „malo pritisnuti" ne bi li pao pod stečaj i dospeo u državne ruke. Da li fondovi tolerišu neurednu uplatu obaveza od strane preduzeća, sve dok im se ne naredi da čine suprotno? Da li partijski aktivisti procenjuju podobnost direktora preduzeća da ostanu na svojim funkcijama i da dobiju potrebnu (finansijsku) podršku? I da li su, zbog toga, hodnici Vlade puni direktora koji čekaju na prijem kod ovog ili onog ministra, ili kod samog Predsednika?

Paralelni mehanizmi **partijskog komandovanja** činili su u prošlosti, a bojim se da čine i danas, suštinski deo privrednog sistema. „Krizni štabovi", posle oktobarskih promena, jasno su manifestovali poruku da privredno upravljanje i rukovođenje prelazi iz ruku poraženih partija u ruke pobednika na izborima. Komandni centri partijske države (i privrede) su se promenili, ali su mehanizmi i linije komandovanja ostali isti, ili jako slični.

Šta je onda prirodnije nego nekoliko puta ponovljena izjava predsednika Vlade da je srpska privreda **jedno veliko preduzeće**, koje je, najzad, dobilo kompetentnu upravu? A pošto je u konkurentskoj tržišnoj privredi svojina osnov upravljanja, država će, pre svega, morati da se pobrine o uvećanju sopstvene svojine, ozbiljno okrnjene u periodu samoupravljanja.

Zakon o privatizaciji ukazao se kao sjajna prilika za realizaciju ove ideje. Nasuprot prethodnim zakonima o privatizaciji, koji su veći deo društvene svojine transformisali (bez naknade) u privatnu svojinu građana (ili zaposlenih), novi zakon je celokupnu društvenu **svojinu transformisao u državnu**. Obrazloženje: država zna (bolje od građana) da proda preduzeća koja se privatizuju, a takođe ume na pametniji način da potroši (raspodeli) dobijeni novac; ona je sposobna da nađe kompetentne kupce (strateške partnere) i nagovori ih da investiraju u kupljena preduzeća, što se ovi verovatno nikad ne bi setili, ako bi akcije građana kupili na berzi.

Država je, takođe, uvek budna i svesna **opasnosti da preduzeća budu kupljena „opranim novcem"**! A to se nipošto ne sme dozvoliti, pa makar

investitor bio spreman da plati dobru cenu, pruži garancije za obimne dodatne investicije, a takođe garantuje i povoljan socijalni program za otpuštene radnike. Niko se nije pitao: da li je Vlada, ili njeno Ministarstvo privatizacije, sposobno da, sa ozbiljnijom dozom pouzdanosti, prepozna „oprani" novac, ili čak „prljavi" novac? Ili se, možda, već unapred zna ko preduzeća sme, a ko ne sme da kupuje? Da li će lelek nasamarenih parati nebo nad Srbijom za nekoliko meseci, a konsultanti i savetnici pisati obimne izveštaje sa dobrim obrazloženjima zašto su zablude bile neizbežne? Jer putevi su novca zamršeni i teški, a nekada čak i sami funkcioneri umeju da krenu rizičnim prečicama nafte ili duvana.

Po konceptu Vlade Srbije, Država sve zna najbolje. Ako preduzeće posluje slabo, biće teškoća pri njegovoj prodaji. Zato ga, prethodno treba doterati, preurediti, odnosno **prestrukturirati**. Ko će biti nosilac ove aktivnosti? Razume se – Vlada Srbije ili njena Agencija! Operacija se izvodi hitro: preduzeću se (opet, valjda, iz budžeta – odakle drugo?) mogu dodeliti sredstva za finansijsku konsolidaciju, a zatim se nezdravi delovi preduzeća odvajaju od zdravih. Zdravi delovi pokazuju začuđujuću rentabilnost, a nezdravi otvaraju zastrašujuće socijalne probleme. Zdravi delovi će lako biti prodati strateškim i drugim partnerima, a nezdravi će ostati na teretu poreskim obveznicima. Opet Vlada (pod rukovodstvom Partije) zna koja se preduzeća mogu i moraju restrukturirati, koliko im sredstava treba dodeliti i kako razdvojiti zdrave od nezdravih delova. Ko snosi rizik u slučaju promašaja? Naravno da niko ne može optužiti Vladu, ili njenu agenciju, koje i bez problema prestrukturiranja konkretnih preduzeća, imaju stotine briga…

„Kako odbraniti preduzeća od **nevaljalih direktora?**" je još jedno važno pitanje koje muči Državu. Ovde se ne misli samo na politički nepodobne direktore, koji ne razumeju obaveze prema Partiji, nego i na one direktore koji rade na štetu sopstvenih preduzeća, prelivajući njihova sredstva u profite privatnih firmi svojih kumova i svastika. Istina je da koegzistencija društvene i privatne svojine stvara idealnu podlogu za transakcije koje su nekorektne sa stanovišta poslovne etike i po pravilu štetne za društvena i državna preduzeća (tzv. „čerupanje" preduzeća). Istina je, takođe, da je takva situacija, u našoj privredi, nebrojeno puta zloupotrebljena i da su mnoge poslovne imperije nikle na toj osnovi. Braneći preduzeća od nevaljalih direktora, čiji broj verovatno nije mali, Država se dosetila da **zabrani preduzećima svaku ozbiljniju investicionu ili organizacionu aktivnost bez odobrenja Vlade, sve dok preduzeće ne bude privatizovano.** Neko bi morao da se zapita da li je Vlada osposobljena da, bolje od rukovodstva preduzeća, oceni šta je za preduzeće korisno, a šta štetno. I da li može da donosi odluke za stotine (hiljade) preduzeća istovremeno? Najzad, treba biti zaista naivan, pa verovati da Vlada ili Agencija mogu da odbrane preduzeća od onih menadžera koji su ozbiljno namerili da ih „opelješe". S druge strane, štete zbog zaustavljenih investicionih, integracionih ili organizacionih procesa mogu biti enormne. Ogromna većina direktora **ne želi** da krši poslovni moral i da radi protiv interesa sopstvenog preduzeća, bilo zbog sopstvenog osećaja poštenja, ili zbog prisustva kontrolnih mehanizama, koji postoje u mnogim preduzećima. Ali i njima su

ruke, u poslovnom smislu, vezane, pošto, po definiciji, spadaju u krug „sumnjivih". Da li se u takvim uslovima može očekivati ozbiljniji rast privredne aktivnosti?

Nije jednostavno dati odgovor na pitanje: kako idu reforme? Koliko možemo biti zadovoljni zbog uspeha u stabilizacionoj makroekonomskoj politici? Kako prevazići lošu naviku da se brojem donetih zakona meri uspeh u reformama. (Po takvoj logici, brojem naknadnih dekreta i uredbi, morao bi se meriti neuspeh u sprovođenju reforme). Čak ni pohvale međunarodnih eksperata i odlične ocene međunarodnih finansijskih organizacija, nisu dovoljan razlog da se reforme proglase uspešnim. Uspeh reformi najbolje se ogleda u sposobnostima privrede da ostvari dugoročno održiv rast u uslovima demokratije, vladavine prava i slobodne konkurencije. Uspeh reformi meri se i pokazateljima humanog razvoja i tek kada i ti pokazatelji pokažu povoljniji trend, može se kazati da su reforme uspele.

Sa žaljenjem moramo da utvrdimo da Srbija nije uspostavila čvrst sistem institucija i vladavinu prava, kao nužnih uslova za funkcionisanje liberalne tržišne privrede. Što je još tužnije, mehanizmi autoritarne partijske države jačaju, a privredni model, i pored stabilnih makroekonomskih uslova, ne nosi osnovne karakteristike slobodnog konkurentskog tržišnog modela.

Umesto zaključka – uputstvo za lovce na „antireformiste"

Šta se može zaključiti? Rezultati privrednog razvoja, uprkos dobroj makroekonomskoj politici, veoma su skromni. Uzrok ovako skromnih rezultata je atmosfera straha i čekanja, koji su, sa svoje strane, posledica slabog pravnog poretka i pravne nesigurnosti, a ona naročito pogađa poslovne aktivnosti. I sama Vlada, svojim pozivima na strpljenje (umesto na aktivnost), doprinosi održavanju atmosfere čekanja, a snažnim ispoljavanjem želje da gospodari celokupnim privrednim tokovima – održava atmosferu permanentnog straha.

Ni posle demokratskih promena nije napušten model *partijske privrede,* koji se može jednostavno prikazati izrazom:

slabe institucije + jak partijski uticaj + autoritaran lider = komandni model.

Sistem *partijske privrede* ne bi bio potpun bez njemu svojstvenog sistema, koji se sastoji u pronalaženju uvek novih neprijatelja, protivnika progresa, blagostanja i – reformi. Formira se skup „lovaca na antireformiste", uvek spremnih da svakome, kome treba, prilepe etiketu. Etiketu „antireformiste" oni lepe svima koji su „neodgovorni", a neodgovorni su svi oni koji „ne slušaju" i ne sprovode zadatke partije i lidera. Uprošćeno rečeno, ako nećete da dobijete etiketu „antireformiste" – budite poslušni i ne hajte mnogo za zakone i pravni poredak.

Veljko Vujačić[1]

Građanski, etnički i državni nacionalizam u Srbiji i Jugoslaviji

I

Rasprave o naciji i nacionalizmu kod nas često prati primetna konfuzija o osnovnim pojmovima. Pojmovi kao što su etnička grupa, nacija i nacionalizam koriste se neprecizno, a ni diskusija o raznim oblicima nacionalizma nije daleko odmakla. Za „građanske liberale" nacionalizam ima pretežno negativnu konotaciju pošto se smatra da nacionalizam podređuje ljudska i građanska prava nekom višem kolektivnom cilju, po pravilu štetnom po demokratiju. Komunisti, koji ideološki tretiraju nacionalizam kao „najljuću guju u nedrima srpskog naroda" (Milošević), pokazali su se u praksi kao najveći manipulatori nacionalnih (ili kako oni vole da kažu „narodnih") osećaja, pa zato nisu ni bili ni zainteresovani niti sposobni da odmaknu dalje od Staljinovih i Kardeljevih određenja nacije. Ni naši konzervativni liberali (da tako nazovemo DSS) nisu se pokazali mnogo jasnijim u razmatranju nacionalne problematike, iako su tačno primetili da nacionalizam nije nespojiv sa liberalizmom.

Konfuzija koja prati diskusije o Srbiji, srpskim nacionalnim interesima, srpskom „nacionalnom dostojanstvu" i srpskom „nacionalnom biću" dobrim delom može se pripisati ovoj pojmovnoj nepreciznosti. Ta nepreciznost se u velikoj meri duguje ideološkoj ambivalentnosti komunističke nacionalne politike i specifičnim i često sasvim suprotnim značenjima koja su pridavana pojmovima „narod", „nacija", „narodnost" i slično. Da nabrojimo tek nekoliko najočiglednijih protivrečnosti komunističke nacionalne politike: dok su s jedne strane komunisti garantovali svim jugoslovenskim narodima „pravo na samoopredeljenje do otcepljenja", s druge strane su to pravo istim narodima oduzimali u ime komunističkog internacionalizma i bratstva i jedinstva; dok se na najopštijem planu govorilo da je nacija specifična istorijska tvorevina buržoaske epohe koja će se stopiti ili nestati u svetloj proleterskoj budućnosti, u praksi su se stvarale nacionalne institucije u svim jugoslovenskim republikama i pokrajinama – od partijskih i državnih organizacija do saveza pisaca, akademija nauka, instituta za izučavanje „narodne kulture" i folklornih društava, dakle, indirektno se podsticao nacionalizam; dok se „Jugoslovenima" davalo pravo da se „nacionalno" izjasne, istovremeno se negiralo postojanje jugoslovenske nacije (to je bio „unitarizam" za razliku od „socijalističkog patriotizma"); dok su se pravile razlike između prava naroda, narodnosti i nacionalnih manjina, istovremeno su „unapređivane" manjine u „narodnosti" ili čak „narode" (Albanci), priznavale nove „nacije" na osnovu sumnjivih

1 Sociološki fakultet, Oberlin, SAD.

kriterijuma (Muslimani u Bosni); dok se stalno podvlačila istorijska uslovljenost nacija kao socijalnih tvorevina, ohrabrivale su se razne „etnogeneze" koje su „dokazivale" da su, recimo Crnogorci, „vazdan" bili drugi „narod" od Srba (i to po „rasnom" poreklu). Već ovlašno nabrajanje ovih kontradikcija pokazuje koliko daleko od razumevanja nas je odveo „dijalektički pristup" nacionalnom pitanju: u ovim „dijalektičkim protivrečnostima" ne bi se snašao ni sam Hegel, a kamoli obični smrtnici.

Nacionalni „preporod" koji se dogodio pod Miloševićem samo je još više doprineo pojmovnoj konfuziji. Setimo se samo čuvenih teorija o Srbima kao „najstarijem narodu na svetu", „nebeskom narodu", poetskih mistifikacija („Kosovo je najskuplja srpska reč" – Matija Bećković) ili raznoraznih pozivanja na „neopozive istorijske činjenice" (kao da istorijske činjenice nisu podložne raznim interpretacijama). Što je još gore, ovoj konfuziji doprineli su i neki istoričari, dakle upravo oni od kojih se moglo očekivati da razjasne pojmove i interpretiraju „činjenice" u skladu s osnovnim kanonima svoje nauke. Tako su se razvijale, sasvim očigledno nenaučne, teze o „vekovnoj genocidnosti hrvatskog naroda", nekakvim osovinama Vatikan-Kominterna uperenim protiv „srpskog naroda" (kad je bilo sasvim jasno da su posle rata komunisti proganjali katolike po Sloveniji i Hrvatskoj, kao i uostalom pravoslavne po Srbiji; setimo se samo čuvenog Staljinovog pitanja: „kolikim brojem divizija raspolaže papa?"), masonskim zaverama Tita i Kardelja itd. Propast Jugoslavije, nepovoljan stav „međunarodne zajednice" (Zapada) prema jednakom pravu srpskog naroda na samopredeljenje u Hrvatskoj i Bosni, međunarodne sankcije i besomučno pranje kolektivnog „narodnog" mozga od strane Miloševićevih medija svakako nisu mogle doprineti pojmovnom razjašnjenju. Na žalost, ni opozicija se nije uvek pokazala boljom. S jedne strane, njeno nacionalno krilo davalo je svoj originalni doprinos daljoj mistifikaciji nacionalne prošlosti („Noć đenerala"); s druge strane, njeno „anacionalno" ili anti-nacionalističko krilo, zgađeno ratnim zločinima i kolektivnom zatupljenošću, ograđivalo se od svakog nacionalizma u ime univerzalnih građanskih i liberalnih vrednosti. Kad je već tako, onda nije čudno što i o osnovnim pojmovima postoji zbrka.

II

Pođimo, zbog toga, od pomalo dosadnih, ali nadajmo se korisnih definicija, da bismo potom razmotrili tri vrste nacionalizma i pokazali kako se oni mogu primeniti na srpsku i jugoslovensku istoriju. Etničkom grupom (ili onim što se kod nas najčešće zvalo „narodom") smatraćemo onu vrstu društvene grupe koju odlikuje *subjektivno verovanje* njenih članova o zajedničkom (biološkom) poreklu i superiornosti njihovog načina života, odnosno kulture (ovim poslednjim verovanjem odlikuju se, prema Maksu Veberu, sve statusne grupe, ali da ne bih zamarao čitaoca ostaviću to po strani). Iz ove definicije je odmah uočljivo da je odbačena svaka ideja o „prirodnom" poreklu etničkih grupa, pa samim tim i o etnogenezi. I zaista, iako imamo dosta razloga da verujemo da dobar deo članova neke etničke grupe deli i zajedničko

poreklo, to se ne bi moglo reći za sve članove te grupe. Ko bi zaista mogao ozbiljno da tvrdi da su svi Srbi potekli iz istog biološkog lonca i da su zaista „srpske krvi" kada se na ovim prostorima vekovima mešalo stanovništvo iz najraznoraznijih grupa. Ono što je sociološki značajno, međutim, je da je takvo verovanje duboko uvreženo u dobrom delu našeg stanovništva, to jest da postoji mit o zajedničkom poreklu. Takav mit je inače tipičan za „etničke grupe," to jest „narode".

Kod nas se pod komunizmom obično smatralo da je takva, pa makar i „subjektivno definisana" etnička grupa („narod") nužan (iako ne i dovoljan) uslov za postojanje nacije. Međutim, lako je pokazati da to uopšte ne mora biti slučaj. Na primer, izvesno je da postoji švajcarska nacija koja se sastoji od tri sasvim različite etničke i jezičke grupe. Isto tako, bez obzira na pretežno anglo-saksonsko poreklo stanovnika SAD, jasno da se o američkoj naciji ne može govoriti u strogo etničkom smislu: Amerikanci su danas toliko izmešani i heterogeni da bi većina njih smatrala i samo „subjektivno verovanje" u zajedničko poreklo apsurdnim. Naravno, to nikako ne znači da u SAD ne postoje ozbiljni etnički ili rasni sukobi, ali znači da se etnos ne uzima kao osnova za naciju. Onog momenta kada stranac postane američki građanin „sa svim pravima koja iz tog statusa proističu" on postaje ravopravnim članom američke nacije. Činjenica da u praksi često postoji neka vrsta etničke ili rasne diskriminacije ne osporava sam princip: kao prvo, nijedna država ne može dekretom ukinuti neformalnu diskriminaciju (a tamo gde se tako radilo, kao u SSSR-u ili Jugoslaviji, predrasude ispadoše daleko dublje); drugo, činjenica da u takvim „imigrantskim društvima" kao što su SAD, Kanada ili Australija etnički stranci često „uspevaju u životu" (Bžežinski, Kisindžer ili Soroš su dobri primeri iz SAD) pokazuje da postojeće predrasude nisu nepremostiva prepreka za statusnu jednakost ili socijalnu mobilnost. Stoga nije čudno što se veći deo novije srpske emigracije našao upravo u ovim zemljama, a ne u bližoj nam Evropi.

Primer ovakvog „građanskog" određenja nacije, međutim, imamo i na evropskom kontinentu i to u zemlji koja se često sasvim pogrešno smatra izuzetno homogenom u etničkom smislu, naime u Francuskoj. Bez obzira na Le Pena i svu aktuelnu diskriminaciju kojoj su nekad podložni emigranti u Francuskoj, francuska nacija se definiše preko građanstva, a ne etničke pripadnosti. Najjednostavniji primer za to je fudbalski tim sada već bivših šampiona sveta koji se sastojao od belih i crnih igrača, etničkih Francuza, Alžiraca (Zinadin Zidan) i drugih. Nije nimalo slučajno što je francuski presednik Širak iskoristio priliku da, čestitajući svojim fudbalerima na tom uspehu pre nekoliko godina, istom prilikom podseti Francuze na njihovo heterogeno etničko poreklo i potvrdi da se veličina francuske republikanske tradicije sastoji upravo u tome što otvara vrata Francuske pripadnicima raznih rasa i etničkih grupa.

U svom prvobitnom smislu, dakle u zemljama kao što su Engleska, Francuska i SAD, pojam nacije je bio neraskidivo povezan s pojmom građanstva, građanskih prava i idejom o narodnom suverenitetu. Kada je čuveni sveštenik Sijejes u predvečerje velike francuske revolucije rekao da treći stalež čini francusku naciju (za razliku od prva dva staleža – plemstva i sveštenstva)

on je time hteo da kaže da samo i isključivo „francuski narod" može biti kolektivni nosilac političkog suvereniteta i vladati preko svojih izabranih predstavnika. Kada se ovo ima u vidu, postaje jasno da nacionalizam nikako nije u suprotnosti sa liberalizmom, već naprotiv, da su se te dve ideologije praktično „preklopile" u engleskoj revoluciji sedamnaestog veka (parlament kao otelotvorenje „nacije" koja je nosilac suvereniteta), i američkoj i francuskoj revoluciji osamnaestog veka. Pri tom treba imati u vidu sledeću razliku između engleskog i američkog s jedne, i francuskog nacionalizma, s druge strane: dok su engleska i američka nacija bile „zamišljene" kao skup pojedinaca koji uživaju jednaka prava, dotle se u Francuskoj narod shvatao kao jedno kolektivno telo sa sopstvenom ili, kako je to govorio Ruso, „opštom voljom" koje nije bila „puki zbir" pojedinačnih volja, već odraz volje celog „kolektiviteta" za promovisanjem opšteg dobra. Građanski nacionalizam se, dakle, istorijski javio u dva oblika: individualističkom (Engleska i SAD) i kolektivističkom (Francuska). Međutim, ni u jednom od ta dva podtipa nacija nije bila shvaćena kao odraz „etničke" grupe, to jest nekakvog „krvnog srodstva" koje povezuje pripadnike nacije.

Takav primer „etnički" shvaćene nacije prvi put nalazimo u Nemačkoj pod istorijskim okolnostima koje ovde ne možemo podrobnije razmatrati (napoleonski ratovi). Tek u Nemačkoj, i to pod uticajem romantizma, dobijamo jedan pojam nacije koji se vezuje za etničko poreklo, odnosno „krvno srodstvo." Prema ovoj interpretaciji pojma nacije, nosilac suvereniteta je etnički shvaćen „narod" (*Volk*) sa svojim posebnim kolektivnim „duhom i običajima" koji „organski" izviru iz daleke istorije i koji taj narod razlikuju od svih drugih naroda ili „nacija". Iz ovakvog pojmovnog određenja logično proizlazi ideja da „stranci" ili pripadnici manjina nikad ne mogu biti punopravni članovi naroda-nacije. Ovu vrstu nacionalizma američki sociolog Lija Grinfeld (čiju sam teoriju manje-više ovde sažeto prepričao) s pravom naziva „etničko-kolektivističkim" nacionalizmom. Posledice takvog shvatanja nacije u Nemačkoj vidimo i danas: dok se onim strancima koji mogu dokazati svoje čisto nemačko etničko poreklo odmah daje pravo građanstva pa makar s Nemačkom nemali nikakve veze (recimo, pripadnicima nemačke manjine iz dalekog Kazahstana u koji je Nemce iz zapadne Ukrajine deportovao drug Staljin), dotle se Turčinu, Srbinu ili Hrvatu koji je proveo dvadeset godina na „privremenon radu" daju sva ostala prava osim prava građanstva (treba napomenuti da se ovaj zakon o imigraciji u Nemačkoj u poslednjih nekoliko godina menja). Odmah uočavamo jednu bitnu razliku između građanskog (francuskog) i etničkog (nemačkog) nacionalizma: dok je prvi „otvoren" prema manjinama i strancima koji su stekli pravo građanstva, etnički nacionalizam je zatvorenog tipa pošto se zasniva na ideji „krvnog srodstva" pripadnika naroda. Još treba dodati i to da je pod uticajem nemačkih ideja ova vrsta nacionalizma prevagnula u čitavoj istočnoj Evropi, pa i kod nas. I zaista, da li se može smatrati „pravim Srbinom" onaj koga nije rodila „srpska majka"? Kao što ćemo videti, može, „ali nije uobičajeno".

Najzad, možemo govoriti i o trećem tipu nacionalizma koji se u teoriji Grinfeldove ne razmatra. Ovu vrstu nacionalizma nazvaćemo državnim

nacionalizmom jer se ne zasniva ni na pravu građanstva, ni na „narodu" (etnosu), već pre svega na privrženosti državi i identifikaciji s njenom teritorijom (zbog toga bi se ovaj nacionalizam mogao nazvati i „teritorijalnim"). Ovakvu vrstu nacionalizma nalazimo pre svega u multietničkim imperijama koje počinju da se prilagođavaju rastu nacionalizma u devetnaestom veku kao i u savremenim multietničkim državama, uključujući tu i Jugoslaviju. Tako je, na primer, ruski car Nikolaj II (1825-1855) u svom naporu da ojača identifikaciju naroda s državom, artikulisao čuvenu formulu na kojoj se zasnivala legitimnost imperije: „pravoslavlje, samodržavlje, narodnost". Ovim je Nikolaj hteo da kaže da se ruska imperija ne zasniva samo na lojalnosti „tronu i altaru" kao odvajkad, već i na podršci ruskog naroda. Pri tom narod nije bio nosilac suvereniteta već zbir podanika koji svoju lojalnost imperiji izražavaju ljubavlju prema caru, lojalnošću prema zvaničnoj crkvi, i spremnošću da ratuju za cara i državnu teritoriju. Zbog toga nije čudno što se Nikolajev nacionalizam često naziva i „zvaničnim nacionalizmom" (sličnu vrstu nacionalizma predstavljao je i „habsburški" patriotizam, iako s nešto više „građanskih" primesa).

III

U našoj daljoj i bližoj prošlosti imamo primere sve tri vrste nacionalizma. Odličan primer građanskog nacionalizma imamo kod naših prvih liberala, Vladimira Jovanovića i Svetozara Miletića, kao i u Ujedinjenoj omladini srpskoj u Vojvodini devetnaestog veka. Osnovni cilj srpskih liberala bio je da prinude kralja da prizna suverenitet skupštine odnosno „naroda" koji je svoju kolektivnu volju imao vršiti preko izabranih predstavnika. Pri tom je Jovanović nastojao da izmiri zapadni liberalizam s kolektivističkim tradicijama srpskog naroda pozivanjem na ideju da je skupština institucija koja izvire iz iskonske srpske tradicije (seoske skupštine, biranje knezova itd.). Istovremeno, isticalo se da su građanska prava neraskidivo povezana sa srpstvom, ili, kako je govorio Miletić, „mi smo i Srbi i građani". Iako je Jovanović posebno isticao vrline „Srbende" (koje je suprotstavljao manama „gotovana"), sam pojam „Srbi" u liberalnoj ideologiji nije bio shvaćen „etnički". Tako je Ujedinjena omladina u jednoj svojoj deklaraciji istakla da su „Hrvati članovi srpske omladine isto kao što su Srbi članovi hrvatske omladine", dakle zastupao se građanski nacionalizam otvorenog tipa. Na kraju treba dodati i to da su liberali smatrali ostvarenje „unutrašnje slobode" srpskog naroda nužnim preduslovom za njegovo spoljašnje oslobođenje, to jest ujedinjenje. Pošto je „kolektivizam" liberala bio u funkciji građanskih prava i sloboda „celog naroda", ovaj tip nacionalizma bio je najbliži francuskom i stoga ga možemo s pravom nazvati „građansko-kolektivističkim" nacionalizmom.

Ipak, u drugoj polovini devetnaestog veka kod nas je počeo preovladavati „etničko-kolektivistički" nacionalizam. Pod uticajem ruskih narodnjaka počelo se verovati da su zadruga i opština „nesvodljive" i iskonske srpske institucije koje razlikuju srpski narod od svih drugih. Dok je Svetozar Marković smatrao da ove institucije mogu postati osnovom socijalističkog poretka,

dotle su njegovi učenici, poput Pašića, te iste institucije vezali za pravoslavlje i slovenstvo, pa i majku Rusiju. Dakako, boreći se za suverenitet skupštine, Pašić je nastavio putem srpskih liberala. Međutim, za razliku od liberala, Pašić nije smatrao Hrvate (katolike) ni potencijalnim članovima srpske nacije, već je počeo isticati osobenosti srpskog naroda zasnovane na zadruzi, opštini i, pre svega, na pravoslavlju. Doduše, moglo bi se primetiti da je pravoslavna religija bila otvorena za pripadnike drugih grupa i da su vrata „srpstva" ostala otvorena za, na primer, one Muslimane koji bi prešli u pravoslavlje. Takvih slučajeva je sigurno i bilo, no treba istaći da se poziv uglavnom odnosio na „naše" Muslimane („poturice") koji su se smatrali Srbima po krvi („ko je srpske krvi i srpske vere" kaže se u Gorskom vijencu; noviji primer nalazimo u Draškovićevom „Nožu"). Dakle, ipak je posredi „zatvoreni" nacionalizam etničko-kolektivističkog tipa prema kojem samo „srpska majka rađa srpsku decu u srpskoj veri".

Najzad, kod nas je postojao i nacionalizam državnog tipa. Iako su Srbi, kako je to jednom primetio Slobodan Jovanović, pod uticajem teške borbe za oslobođenje i ujedinjenje razvili jedan pravi kult države i pre formiranja Kraljevine SHS, ovaj se kult ipak najviše vezao za jugoslovensku ideju. Dok se u prvim godinama nove države smatralo da je jugoslovenstvo etnička kategorija (tri plemena istog naroda, i to naroda shvaćenog u etničko-kolektivističkom smislu), već dvadesetih godina počelo se govoriti o tome da zajednička jugoslovenska kultura može izrasti tek na sintezi srpske, hrvatske i slovenačke kulture, da bi se posle neuspeha Aleksandrovog „integralnog jugoslovenstva" (1929-1934) postepeno prihvatala ideja da je Jugoslavija „složena država" koja se sastoji od više naroda. Sporazumom Cvetković-Maček ovo je bilo i formalno priznato. Međutim, upravo tada počelo se govoriti o jugoslovenstvu kao nekoj vrsti državno-nacionalnog identita. Na stranicama „Srpskog glasa" (organa Srpskog kutlurnog kluba) pisalo se čak da se mogu prihvatiti sve uvrede na račun srpskog naroda, ali da se neće oprostiti onima koji ugrožavaju jugoslovensku državu. U svom čuvenom predavanju „Jugoslovenstvo u prošlosti i budućnosti" Slobodan Jovanović se zalagao za novi tip jugoslovenstva koje će se zasnivati na lojalnosti državi, a pri tom uvažavati etničke posebnosti i interese Srba i Hrvata. Ovakvo shvaćen jugoslovenski državni nacionalizam, međutim, nije dobio pravu šansu.

Iako se na prvi pogled čini da su komunisti posle rata, a pogotovu posle sukoba sa Staljinom, počeli razvijati jedan sličan državni nacionalizam, to ustvari nije bilo tako. Ne samo jugoslovenstvo u „etničkom" smislu (Jugosloveni kao jedan narod), već i ono državnog tipa, počelo se osuđivati kao „unitarizam" i maska za „velikosrpski nacionalizam i šovinizam." Nasuprot tome, „socijalistički patriotizam" manifestovao se kroz lojalnost Titu i Partiji („tronu i altaru") i idealima partizanske revolucije („bratstvo i jedinstvo svih naših naroda i narodnosti"). Ovo je bio pravi „zvanični nacionalizam" sličan onom Nikolaja II, ali u komunističkom izdanju. Samim tim, sudbina jugoslovenske države sasvim se vezala za opstanak komunističkog poretka i ideologije, a to su znali ili osećali i sami komunisti, pa su se zato i panično hvatali za prazne slogane tipa „I posle Tita, Tito!". Koliko je ta vrsta zvaničnog patriotizma

pomutila mozgove najbolje pokazuju memoari Veljka Kadijevića u kojima se privrženost socijalizmu (pa i Sovjetskom Savezu kao prvoj zemlji socijalizma!) stavlja iznad privrženosti Jugoslaviji kao takvoj, kao da jugoslovenska ideja nije starija od komunizma i kao da je nije bilo važnije braniti od komunističkog poretka. U stvari, dezavuišući „trulu versajsku Jugoslaviju" komunisti su potpuno srozali jugoslovensku ideju i takoreći iskopali joj grob.

IV

Kao pripadnici većinskog naroda skloni brkanju „državnog" i nacionalnog, starog i novog „socijalističkog" jugoslovenstva, mnogi srpski komunisti možda nisu bili ni svesni ove „podvale". Kada se se jednom „probudili" i nacionalno osvestili, oni su shvatili da se nigde, osim u Srbiji i Crnoj Gori i uglavnom među Srbima u Hrvatskoj i Bosni, jugoslovenstvo nije više ozbiljno shvatalo, a kamoli podržavalo (naravno, sa ipak važnim izuzecima). Takvo jedno veliko razočaranje oni nisu mogli mirno podneti već su se, otkrivajući srpske nacionalne interese, prvo počeli ograđivati od druge Jugoslavije kao „tamnice srpskog naroda", a potom i aktivno boriti protiv jugoslovenstva. Tako su bivši partizani Mihajlo Marković, Dobrica Ćosić, Antonije Isaković i drugi počeli razvijati jedan novi „etničko-kolektivistički" srpski nacionalizam. Pravde radi, treba primetiti da su se oni ranih osamedestih godina borili i za građanska prava i demokratiju zajedno s većinom beogradske i srpske inteligencije. Međutim, pod uticajem kosovske krize i slovenačkih „pisama srpskom prijatelju" (mora se reći, pisama po tonu neprijatnim i nadmenim, pa ne i bez rasističkih primesa) klatno se sve više pomeralo prema netrpeljivom etničkom nacionalizmu zarad koga su, kako se tada verovalo, tek privremeno imaju žrtvovati izbori, građanske slobode i slično.

Ovu katastrofalnu kalkulaciju izvanredno je iskoristio veliki borac protiv nacionalizma kao „najljuće guje u nedrima srpskog naroda" – Slobodan Milošević. Za razliku od etničkih nacionalista, Milošević je shvatio rezidualnu snagu jugoslovesnkih osećanja kod mnogih Srba. Zbog toga on nikad nije ni zastupao etnički nacionalizam u čistom obliku, već ga je podređivao državnom nacionalizmu, i to kako srpskom tako i jugoslovenskom, socijalističkom i nesocijalističkom, novom i starom, „u institucijama i van njih". To se najbolje vidi iz Miloševićevih govora u kojima se reč „jedinstvo" pojavljivala istovremeno u nekoliko različitih značenja. Tako se u isti mah govorilo o „jedinstvenoj Srbiji u jedinstvenoj Jugoslaviji," o „jedinstvu u Savezu komunista," o „jedinstvu rukovodstva i naroda," o „jedinstvu svih građana Srbije" pa čak i o „jedinstvenom jugoslovenskom tržištu". Ovakvo rastezanje pojma svakako nije bilo slučajno: u svim tim oblicima „jedinstva" sebe su mogli pronaći i Srbi i Jugosloveni, i drugovi i gospoda, i partija i narod, i zagovornici planske i pobornici tržišne privrede, i poštena inteligencija baš kao i radnici i seljaci. Tek mnogo kasnije se pokazalo da jugoslovensko jedinstvo, sa srpskim nacionalnim predznakom, nije moglo biti privlačna alternativa drugim narodima koji su već daleko poodmakli u stvaranju sopstvenih nacija preko republičkih i pokrajinskih institucija (gde bi se, uostalom, osim u

sopstvenim državama, mogao naći posao za tolike propale političare i direktore, da ne govorimo o „akademicima, piscima, lingvistima" i ostalim borcima za „pravo naroda na samoopredeljenje do otcepljenja"); da su tom i takvom jedinstvu rukovodstva i naroda žrtvovane građanske slobode; da se jedinstvo vođe i naroda sve više ostvarivalo putem policijske države, nekoliko puta dovodeći Srbiju na rub građanskog rata; da se „jedinstveni srpski narod" našao u izbeglištvu i invalidskim kolicima, proteran iz Hrvatske i sa Kosova, razdeljen između Srbije i Bosne i masovno pokraden i izmaltretiran u Srbiji od svog zaista „jedinstvenog rukovodstva". Tako se raspao Miloševićev jedinstveni mehur od sapunice, pa je veliki vođa jedino mogao da nam poželi da budemo jedinstveni i posle njega, i to dok se on igra sa svojim unukom (zaista jedinstven bezobrazluk!). Onima koji se posle svega toga oduševljavaju snalažljivošću i jeftinim poenima koje bivši predsednik zabada nespretnom tužilaštvu u Hagu bolje bi bilo da se zamisle nad jedinstvenim nasleđem koje nam je ostavio.

U poslednjih deset godina srpski narod je doživeo pravu nacionalnu tragediju. Toj tragediji i sramoti valjalo bi posvetiti jedan poseban tekst, pa ćemo se stoga u zaključku osvrnuti samo na nekoliko momenata koji su u vezi s prethodno rečenim. Sasvim je jasno da nas je, pored našeg rukovodstva, u krah odveo i etničko-kolektivistički tip nacionalizma. Ne dovodeći u pitanje jednako pravo srpskog naroda na samoopredeljenje ili legitimnu brigu za sudbinu Srba u Hrvatskoj, u Bosni i na Kosovu, mora se primetiti da je ovaj nacionalizam „zatvorenog tipa" bio vrlo nepovoljan za mirno razrešenje jugoslovenske krize. Promicanjem etničko-kolektivističke isključivosti i „jedino prihvatljive" srpske vizije buduće zajedničke države, ovaj nacionalizam je otuđio druge narode i od Srba, i od Srbije i od Jugoslavije. Shvatajući Srbiju kao državu pre svega srpskog naroda, a ne svih građana (makar u ustavu pisalo drugačije) etničko-kolektivistički nacionalizam pokazao se i kao izuzetno loše sredstvo za integraciju nacionalnih manjina u samoj Srbiji. Najzad, s političke tačke gledišta, ova vrsta nacionalizma poslužila je kao izvandredan izgovor za plebiscitarnu diktaturu pošto je građanska prava i parlmentarnu demokratiju zamenila „jedinstvom vođe i naroda".

Neprikladnost državnog nacionalizma u sadašnjoj situaciji proizlazi iz drugih razloga. Pre svega, nestalo je Jugoslavije pa se ne vidi šta bi bio „objekt" jednog šireg državnog ili teritorijalnog nacionalizma. Pored toga, promovisanje „državnog jednistva" po svaku cenu dovelo je i Crnu Goru na sam rub otcepljenja, pošto se i crnogroski nacionalizam definiše više preko nezavisne državne tradicije nego etničke specifičnosti (bez obzira na „etnogeneze" i slične jeftine mistifikacije). Najzad, zar se nije već predaleko otišlo u kultu države i zar se sve te žrtve nisu pokazale preskupim za srpski narod?

V

Vratimo se, zbog toga, starim srpskim liberalima i njihovom građansko-kolektivističkom modelu nacionalizma. Ovaj model ne samo da pokazuje najveću srodnost s liberalno-demokratskim poretkom, već je i sasvim

primeren našim tradicijama i sadašnjem stepenu društvenog razvoja. Jer, da li je realno očekivati da ćemo se preko noći, odjednom, svi preobratiti u pojedince koji slede svoj individualni interes duboko verujući da će se za opšti interes pobrinuti nevidljiva tržišna ruka? Da li je realno smatrati da ćemo srpsku naciju u doglednoj budućnosti zamišljati kao puki zbir pojedinaca koji uživaju neotuđiva individualna prava i gledaju na vlast i državu kao na nekakav nužan servis koji se bavi samo porezima, spoljnom politikom i odbranom? Prosto rečeno, kolektivistička tradicija i uvažavanje države isuviše su duboko uvreženi u našoj tradiciji da bi se mogli menjati preko noći, a pitanje je da li je to uopšte neophodno (kad su mogli Francuzi možemo i mi!).

Ono što je, međutim, ostvarivo je promovisanje i institucionalizacija građanskih sloboda, vladavine prava, prava manjina na kulturnu (ne i teritorijalnu) autonomiju, poštenih izbora i narodnog suvereniteta preko skupštine. Samim tim doći će i do jedne zaista demokratske identifikacije naroda sa državom. Naravno, status punopravnog građanina, glasanje za narodne predstavnike, pa čak i učešće u lokalnoj vlasti (samouprava) su više formalne pretpostavke za razvoj „građansko-kolektivističkog" nacionalizma nego njegova sadržina; tu sadržinu može ispuniti tek nacionalna kultura. Ovo su naši konzervativni ili nacionalni liberali na čelu s predsednikom Koštunicom razumeli daleko bolje od naših „čistih građanskih demokrata." Međutim, pri svemu tome treba istaći sledeće: nacionalna kultura se kod nas prečesto shvata konzervativno, kao nekakvo konzervirano stanje narodnih običaja koje se ima po svaku cenu braniti od „stranih uticaja", a ne kao jedan stvaralački proces koji se stalno mora razvijati i svesno usmeravati. Za ovakav dinamičan pristup razvoju nacionalne kulture najpogodniji je upravo liberalizam. Kao što je to početkom dvadestog veka pisao veliki ruski konzervativni liberal Peter Struve: „Liberalizam je, u svom čistom obliku, to će reći u svom priznavanju neotuđivog prava pojedinca pred svakim kolektivnim, nad-individualnim entititom, i to bez obzira koliko dobro organizovanim ili samo zamišljenim, jedini oblik pravog nacionalizma, istinskog poštovanja i samopoštovanja nacionalnog duha. Takav liberalizam priznaje svojim živim nosiocima i stvaraocima pravo na slobodnu kreativnost i slobodno stremljenje, pravo na slobodno prihvatanje ili odbacivanje raznih životnih ciljeva i životnih obrazaca."

Centar za liberalno-demokratske studije

Beograd - Smederevska Palanka, SR Jugoslavija

Centar za liberalno-demokratske studije (CLDS) je nestranačka, nevladina i neprofitna istraživačko-obrazovna organizacija.

Ciljevi CLDS-a su:

zaštita individualnih sloboda
slobodna tržišna privreda i ekonomski napredak
vladavina prava
odgovorna i ograničena država
liberalna demokratija

Ostvarivanje ovih ciljeva podrazumeva delovanje CLDS usmereno ka:

reformama političkog sistema
ekonomskoj tranziciji
izgradnji civilnog društva
zaštiti ljudskih i manjinskih prava
kooperaciji među pojedincima, lokalnim zajednicama i državama
istraživanju i publikovanju liberalne misli
edukaciji građana

Osnovne aktivnosti CLDS-a su:

istraživanje
uticaj na javno mnjenje
edukacija

Neki projekti:
Korupcija na carini
Antimonopolska politika
Regionalizacija Srbije
Siromaštvo u Srbiji
Funkcionalna državna zajednica Srbije i Crne Gore
Korupcija u Srbiji
Novi model privatizacije u Srbiji
Osnove reforme tržišta rada u Srbiji
Parlamentarna kontrola Savezne vlade
Škola liberalnih ideja *Sloboda i razvoj*
Letnja škola *Demokratija i ekonomija*